

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта
012 дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

***«Сенсорне виховання дітей 4–5 років засобами
дидактичної гри»***

студентки **Касіян Тетяни Володимирівни**

Науковий керівник:

Кононко Олена Леонтіївна,
докт. психол. наук, професор

Рецензенти:

Пісоцький Олександр Петрович,
канд. психол. наук, доцент
Турчин Тамара Миколаївна,
докт. пед. наук, професор

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

АНОТАЦІЯ

Тема магістерської роботи «Сенсорне виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри» досліджувалася на теоретичному, емпіричному та статистичному рівнях. Результати вивчення наявні у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтована проблема сенсорного розвитку у дітей 4–5 років засобами дидактичної гри, зокрема: розроблено методику дослідження сенсорного розвитку та з'ясовано його сформованість у дітей середньої групи ЗДО; надано оцінку ефективності розробленої системи роботи з оптимізації процесу сенсорного виховання, обґрунтовано педагогічні умови та складено програму сенсорного розвитку дітей 4–5 років засобами дидактичних ігор. Розроблені критерії, показники та рівні сформованості сенсорного виховання у дітей 4–5 років засобами дидактичної гри.

Ключові слова: дидактичні ігри, сенсорне виховання, сенсорний розвиток.

RESUME

Kasian T.V. Sensory education of children 4–5 years old by means of didactic play.

The theme of master's work "Sensory education of children 4–5 years by means of didactic play" was studied at theoretical, empirical and statistical levels. The results of the study are available in three sections of the work. At the theoretical level, the problem of sensory development in children 4–5 years old by means of didactic play is substantiated, in particular: the method of research of sensory development was developed and its forming in children of the middle group was found out; assessed the effectiveness of the developed system of work on optimization of the process of sensory education, reasonably pedagogical conditions and developed a program of sensory development of children 4–5 years old by means of didactic games. Criteria, indicators and levels of formability of sensory education in children 4–5 years old by means of didactic play have been developed.

Keywords: didactic games, sensory education, sensory development.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ	
ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО	
ВІКУ	
1.1. Сенсорне виховання як наукова проблема.....	13
1.2. Сенсорний розвиток і виховання у дошкільному дитинстві.....	28
1.3. Дидактична гра, як засіб сенсорного виховання	36
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	41
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ	
ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ	
42	
2.1. Програма і методика констатувального експерименту.....	42
2.2. Характеристика рівнів сенсорної вихованості дітей 4–5 років.....	53
2.3. Особливості впливу ЗДО та сім'ї на сенсорну вихованість дошкільників	62
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	70
РОЗДІЛ III. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ	
ПРОЦЕСУ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ТА ОЦІНКА ЇХ	
ЕФЕКТИВНОСТІ	
72	
3.1. Обґрунтування педагогічних умов організації формульованого експерименту	72
3.2. Методика формульованого експерименту	80
3.3. Оцінка ефективності формульованого експерименту гри.....	96
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	101
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Актуальність дослідження. Становлення України як демократичної держави, її спрямованість в єдиний європейський простір обумовлюють зміни у стратегії розвитку національної системи дошкільної освіти. В умовах модернізації змісту дошкільної освіти, гуманізації її цілей та принципів, переорієнтація на розвиток особистості дитини є пріоритетним вектором педагогічної діяльності. Все своє життя людина прагне пізнати, зрозуміти, дослідити та пояснити світ, в якому вона живе. Про багатство навколишнього світу – звуки, запахи, фарби, велечину, температуру та багато іншого ми дізнаємось за допомогою органів чуття. Людині весь час необхідно отримувати інформацію про оточуючий світ, щоб орієнтуватися в ньому. Тож відчуття і є джерелом наших знань про світ та про нас самих. Але воно не дає нам повної цілісної картини про властивість предметів, явищ навколишньої дійсності. На основі відчуттів виникає більш складний психічний процес – сприймання. Сприймання – є відображенням у свідомості цілісних предметів, що вирізняються рядом властивостей. Цілісність такого сприймання значною мірою залежить від якості сенсорного виховання особистості.

Зі сприйняття предметів і явищ починається процес пізнання дитиною світу. Всі інші форми пізнання: запам'ятовування, мислення, уява ґрунтуються на зображеннях сприйняття, і є результатом їх обробки. Тому нормальний розумовий розвиток неможливий без повноцінного сприйняття об'єктів і предметів довкілля.

Учені (Л. Венгер, О. Запорожець, М. Монтессорі, Є. Тихєєва) наголошують, що саме молодший дошкільний вік є найбільш сприятливим для вдосконалення діяльності органів чуття, що забезпечують повноцінні й різнобічні уявлення про довкілля. Провідні фахівці одним із центральних моментів розвитку сприймання визначають засвоєння і використання сенсорних еталонів (В. Аванесова, Л. Венгер, Н. Ветлугіна, Л. Журова,

О. Запорожець, В. Зінченко, Г. Кислюк, Є. Корзакова, Л. Пен'євська, М. Поддяков, А. Рузька, Н. Сакуліна). Як відзначала О. Усова, сенсорне виховання має важливе значення для різнобічного розвитку дитини, 9/10 всього їхнього розумового багажу є результатом діяльності органів чуття.

В Античну епоху проблемі розвитку пізнання та діяльності особистості приділяли всю увагу (Лукрецій, Арістотель, Платон, Марк Квінтіліан).

У вченні про пізнання Лукрецій був прихильником філософського матеріалізму, вважаючи світ пізнаваним. Єдино достовірним джерелом знання є, за Лукрецієм, почуття. Помилки, говорив він, виникають там, де висновки не засновані на почуттях, даних, або при невірному порівнянні цих даних.

Песталоцці (1746–1827), розробляючи дидактику початкового навчання, характеризував особливості розвитку дітей цього віку і обстоював ідею розвиваючого навчання, яку К. Д. Ушинський назвав «великим відкриттям». Мету навчання автор вбачав у тому, щоб збуджувати властиве дітям прагнення до активності, формувати в них спостережливість, допитливість, здатність логічно мислити й виражати словами свої думки.

В епоху Відродження наука була цілісною і не розгалужувалася так як сучасна. Водночас, всі поради великого педагога Я.А. Коменського і через три з половиною століття відповідають всім нормам сучасних програм для дітей дошкільного віку. Видатний чеський педагог, автор книги «Велика дидактика» розглядав розумове виховання як важливий засіб формування особистості дитини. Необхідною умовою розумового розвитку, на його погляд, є розвиток чуттєвих основ мислення: пізнання починається з відчуття, відчуття передає пам'яті образи дійсності, яка зберігає їх протягом усього життя. Починати навчання він рекомендував не зі словесного пояснення про речі, а з реального спостереження за ними. У процесі розумового виховання важливу роль відіграють відчуття й уявлення, думки і слова, мова і дії.

У 1837 році Фребель відкриває свій перший дитячий садок, взявши в основу своєї роботи ідею Я. А. Коменського про принцип природовідповідності: необхідність спиратися на природу дитини, на її вікові та індивідуальні особливості. Відповідно до цього принципу педагог розробляє систему ігор та занять, дидактичний матеріал під назвою «Дарунки для дитячих ігор», спеціальне обладнання, пристосоване до віку дітей, тощо.

Проблемі застосування гри у навчанні та вихованні присвятили свої дослідження такі відомі педагоги та психологи, як М. Монтессорі, К. Ушинський, С. Русова, П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Сорока–Росинський, С. Щацький, Д. Ельконін, О. Леонтьєв та ін.

Основною рушійною силою розвитку є гра – як діяльність, найбільш типова для дітей дошкільного віку. Ф. Фребель обґрунтував виховні можливості дитячих ігор і відокремив їхні види: ігри рухливі, пізнавальні, самостійні. Тобто він, власне, перший класифікував ігри, в які граються діти і які їм потрібні. За Фребелем гра – то суто інстинктивна діяльність, у ній проявляються єство дитини, її природні здатності. Водночас дорослий має допомагати цьому природному процесу, даючи малим необхідні матеріали. Заслуга Ф.Фребеля в тому, що він перший організував підготовку педагогів для дитячих садків – так званих «садівниць». До програми спеціального навчання входило: вивчення анатомо–фізіологічних особливостей дітей та їхньої психіки, оволодіння методикою роботи з ними й організацією ігор та занять, а головне – набуття досвіду спілкування з дітьми, яке ґрунтується на турботі про малих, любові до них, на повазі до їхньої особистості.

Вказуючи на важливе значення використання гри у навчально–виховному процесі, А. С. Макаренко писав: «Гра має важливе значення в житті дитини... Якою буде дитина в грі, такою вона буде і в праці, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все в грі...».

Починаючи з четвертого року життя, у дітей формуються сенсорні стандарти: стабільні, закріплені в мові уявлення про кольори, геометричні

форми та взаємини між декількома об'єктами. Пізніше дитина оволодіває здатністю розрізняти відтінки кольору, геометричні форми, їх величину, відносини, які виникають між елементами великого ряду об'єктів. Паралельно з формуванням еталонів дитина оволодіває умінням обстежувати предмети, групувати їх а кольором і формою, послідовно оглядати і описувати форми, виконуючи дедалі складніші дії. Нарешті, особливим завданням сенсорного виховання дітей є розвиток в них аналітичного сприйняття: вміння розуміти поєднання кольорів, розрізняти форму предметів, визначати їх величину.

М. Монтессорі багато працювала з дітьми з обмеженими можливостями. Вона вбачала у сенсорному вихованні неабиякі можливості щодо підготовки дитини до повноцінного життя у природному і соціальному середовищах. Формування повноцінної особистості, на її погляд, неможливе без належного розвитку органів чуття, оскільки чуттєве сприймання є основою розумового і морального буття. Це означає, що розвинуті органи чуття є передумовою інтелекту й вихованості особистості. Метод М. Монтессорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Система сенсорного виховання М. Монтессорі включала поняття “сенсорна культура дитини”. Матеріал, розроблений М. Монтессорі, побудований так, щоб розвивати окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше. Цінність згаданої системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб.

Система сенсорного виховання М. Монтессорі була високо оцінена С. Русовою, яка сама розглядала розвиток органів чуття як перший крок до самостійної свідомості дитини.

Л. Венгер поділив процес сенсорного виховання у дошкільному віці на підготовчий етап (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури.

О. В. Запорожець, О. П. Усова вказували на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів.

Немає такої педагогічної системи, яка б ігнорувала роль сенсорного виховання. Аналіз наявної педагогічної літератури дозволяє говорити про те, що дидактичні ігри є найбільш оптимальним засобом формування сенсорного розвитку дітей раннього та молодшого дошкільного віку. Сенсорні дидактичні ігри (як і інші дидактичні ігри), включають у себе, з одного боку, вікові, моральні мотиви, а з іншого – принцип добровільності, право самостійного вибору, самовираження.

У дошкільному закладі дитина дізнається про малювання, ліплення, дизайн, знайомлячись з явищами природи, починає вивчати ази математики і грамотності. Освоєння знань і навичок у всіх цих сферах вимагає постійної уваги до зовнішніх властивостей об'єктів, їх обліку і використання. Таким чином, для того, щоб отримати на малюнку схожість з зображеним об'єктом, дитині необхідно точно зрозуміти особливості його форми, кольору.

Тому найдієвішою формою сенсорного виховання є дидактично спрямовані заняття. Вони дають педагогові можливість систематично, поступово ускладнюючи матеріал, розвивати у дітей сприйняття, формувати вміння й деякі інші важливі якості. Завдяки організованому характеру занять, відведенню для них спеціального часу в режимі дня вихователь може заздалегідь продумати їх зміст, подбати про добір дитячих ігор. Як зазначалося раніше, найефективнішою формою сенсорного виховання є дидактичні ігри, коли дитина, граючись, непомітно для себе засвоює ті відомості й уміння, які дорослий вважає за необхідне їй дати. Ігрова форма навчання – ефективна з раннього дитинства.

Дидактична гра – це практична діяльність, яка створює життєві умови для різноманітного застосування здобутих знань, активізації розумової

діяльності. Істотною ознакою дидактичної гри є ігровий задум. Він зацікавлює дітей, збуджує їхню активність, викликає бажання грати. Під час занять у дитини виробляються важливі якості, необхідні для успішного розумового розвитку. У дітей поступово формується здатність зосереджуватися на тому, що їм показує і говорить дорослий.

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовим компонентом дошкільної освіти визначено, що особливої уваги потребує розвиток дитини, як особистості, засвоєння нею всього розмаїття досягнень суспільства. Доведено, що сенсорне виховання виступає обов'язковим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу (Л. Артемова, Н. Г.Доман). Однак в практиці дошкільної освіти сенсорне виховання дітей раннього віку здійснюється не цілеспрямовано. Тому виникають протиріччя: між потребами всебічного сенсорного розвитку дитини як передумови її розумового виховання, і недостатнім відображенням, цього напряму в змісті й завданнях роботи вихователів у закладах дошкільної освіти; між ефективністю сенсорного розвитку дитини засобами створеного предметно – розвивального середовища і відсутністю науково обґрунтованого методичного забезпечення цього процесу.

Аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних фахівців засвідчує, що сенсорне виховання має величезне значення у розвитку дитини. Зафіксовано брак досліджень, присвячених сенсорному вихованню дітей 4–5 років. Недостатня теоретична і практична розробка проблеми сенсорного виховання в молодшому дошкільному віці обумовлює актуальність і доцільність вибору нами теми магістерської роботи «Сенсорне виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри».

Мета дослідження – визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити структурно–функціональну модель сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в психологічній, педагогічній та науково–методичній літератур.
2. З'ясувати зміст і структуру сенсорної вихованості дошкільника як результату сенсорного виховання.
3. Визначити критерії, показники, компоненти та рівні сенсорної вихованості дітей 4–5 років за традиційних умов організації освітнього процесу.
4. Науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність структурно–функціональної моделі сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри.

Об'єкт дослідження – процес сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри.

Предмет дослідження – структурно–функціональна модель сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що якість сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри буде забезпечено за наступних педагогічних умов:

1. Створення в умовах дошкільного закладу розвивального предметного середовища.
2. Розробити комплексну методику, яка уможливить вивчення особливостей сенсорної вихованості дітей 4–5 років життя. Визначити критерії, показники та компоненти сенсорної вихованості дітей 4–5 років.
3. Обґрунтувати педагогічні умови оптимізації процесу сенсорного виховання дітей 4–5 років в умовах суспільного та сімейного виховання.

Теоретичну основу дослідження становлять: положення провідних фахівців щодо розвитку особистості в дошкільному дитинстві (В. Мухіна, Л. Виготський, С. Рубинштейн); концептуальні засади сенсорного виховання дошкільників (Л. Венгер, М. Монтесорі, Ф. Фребель); концептуальні підходи до організації виховного процесу у закладах освіти (І. Бех); концепція розвитку дитини як активного суб'єкта життєдіяльності (Є. Ісаєв, О. Кононко, В. Слободчиков, Є. Суботський).

Для досягнення поставленої мети використані наступні **методи:**

1) *теоретичні* – аналіз педагогічної, психологічної, методичної літератури, нормативних документів, що дозволило уточнити понятійний апарат дослідження;

2) *емпіричні* – цілеспрямоване та систематичне спостереження, бесіди з батьками та дітьми, анкетування, педагогічний експеримент, що дозволило перевірити ефективність моделі сенсорного виховання дітей 4–5 років засобами дидактичної гри;

3) *статистичні:* здійснення аналізу емпіричних даних.

Експериментальна база дослідження: «Дошкільний навчальний заклад (ясла–садок) «Ромашка» село Щасливе Київської області Бориспільського району, середня група. В експерименті брали участь 20 дітей молодшого дошкільного віку (ЕГ – 10 дітей, КГ – 10 дітей).

Наукова новизна одержаних результатів:

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження магістерської роботи полягає у тому, що розширено та доповнено зміст понять «сенсорне виховання». Розроблено критерії, показники та рівні сенсорного розвитку дітей 4–5 років; розроблено та апробовано систему роботи щодо формування сенсорних навичок, удосконалено форми і методи роботи педагогів в означеному напрямі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі

дошкільного закладу та студентами під час проходження педагогічної практики.

Апробація результатів дослідження. Участь у конференціях. Всеукраїнська студентська науково–практична інтернет – конференція 2019 року.

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 112 сторінок, з яких 109 основного тексту. Магістерська робота містить 10 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Сенсорне виховання як наукова проблема

Сенсорна освіта є розвитком сприйняття дитини і формування його розуміння зовнішніх властивостей об'єктів: їх форма, колір, розмір, розташування в просторі, запах, смак і так далі. Від сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається процес пізнання. Тому нормальний естетичний розвиток неможливий без опори на повноцінне сприйняття.

Проблема сенсорного розвитку дошкільників перебуває в центрі уваги багатьох вчених. Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки (Ф. Фребель, М. Монтесорі, О. Декролі), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології (Л. А. Венгер, Є. І. Тихеева, А. В. Запорожець, А. П. Усова, Н. П. Сакуліна, Э. Г. Пилюгіна та ін.) справедливо вважали, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання.

Вперше теорію *сенсорного виховання* розробив **Фрідріх Фребель (1782 – 1852)**. Вчений вважав, що виховання повинно мати чітку методологічну основу, кожен педагог має усвідомлювати мету виховання, добираючи на цій основі найефективніші засоби і методи розвитку дітей.

Фребель виходив з того, що головним призначенням людини є усвідомлення в собі божественного начала, добровільне виявлення його у своєму житті. Для цього людина має пізнати себе, Бога і природу. Метою виховання він вважав розвиток природних здібностей дитини, у якій є зачатки духовних спрямувань, почуттів, прагнень. Вважаючи надзвичайно важливими етапами розвитку дитини немовлячий та дошкільний вік, Фребель обґрунтував необхідність взаємодії сімейного та дошкільного

виховання і роль дитячого садка як продовжувача лінії виховання дитини в сім'ї, яке має оберігати, творити особистість [35, с. 41].

Він виходив з необхідності використовувати різноманітні ігри для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей, підготовки до школи. Цій меті він підпорядковував дидактичний матеріал, призначений для формування уявлень про форму, величину, просторові відношення, числа, – так звані дари, а також систему занять та ігор, спрямовану на розвиток сенсорики. Дитина, на його думку, наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності. У дошкільному віці розвиток прагнення до пізнання повинен реалізовуватися через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу [14, с. 24].

Фребель запропонував особливий дидактичний матеріал, так звані “Дари” Фребеля, що представляли систему занять ігор з м'ячами і геометричними тілами – кульками, кубиками, циліндрами, брусочками і ще більш дрібними і різноманітними їх частинами. Все це використовувалося для розвитку просторових уявлень, сприйняття руху, форми, кольору, величини, числа. Фребель пропонував 6 дарів, з якими треба знайомити дитину послідовно [32, с. 64].

Заслуга Фребеля ще й у тому, що він розробив і створив цілу серію рухливих ігор для дітей, побудованих з урахуванням наслідування явищам природи, тваринам, діяльності людей. Окрім того, Фребель не лише займався теоретичними питаннями дитячої гри, а й розробив її методику, більш того втілював свою методику в практику у створених ним же дитсадках. Фребель був переконаний: заклавши основи формування особистості дошкільного віку у процесі правильно організованої гри, можна забезпечити подальше виховання [45, с.12].

Педагогічні ідеї Фребеля стали вельми поширеними і здобули визнання в усьому світі. Вони заклали основи сенсорного виховання, які отримали свій подальший розвиток в працях О. Декролі і М. Монтессорі.

Його послідовники сприяли поширенню ідей великого німецького педагога, створенню дошкільних закладів. Існували навіть курси підготовки вихователів за системою Фребеля [36].

Марія Монтессорі. Італійський лікар і педагог Марія Монтессорі (1870–1952) – перша жінка в Італії, що отримала ступінь доктора медицини. У плані психологічного обґрунтування формування особистості особливу роль надавала Монтессорі “гігієні мислення”, називаючи його “ключем”, який відкриває таємниці формування людської особистості, ефективним засобом “внутрішнього будівництва” психіки людини [23, с. 10].

Мислення дитини Монтессорі порівнює з губкою, яка вбирає воду. Так само, як губка вбирає будь яку воду – чисту чи брудну, прозору, мутну чи підфарбовану, – дитячий розум абсорбує образи зовнішнього світу, не поділяючи їх на “хороші” і “погані”, “корисні” і “шкідливі” і т.ін. Особливого значення набуває в цьому зв’язку предметне і соціальне середовище, оточуюче дитину. Дорослий повинен створити для дитини таке середовище, в якому вона могла б знайти все необхідне і корисне для свого розвитку, отримати багаті і різносторонні сенсорні уявлення, “ввібрати” правильне мовлення, соціально прийнятні способи емоційного реагування, зразки позитивної соціальної поведінки, способи раціональної діяльності з предметами [40, с. 9–10].

Для всебічного розвитку дошкільнят Монтессорі пропонувала поділ групової кімнати на різні зони діяльності: зона практичного життя, зона сенсорного розвитку, математична зона, зона мовленнєвого розвитку, зона природничо–наукового виховання.

Розглянемо детальніше зону сенсорного розвитку. В цій зоні розвитку можна навчити дитину розрізняти температуру, торкаючись льоду, металевих предметів, нагрітих на сонці камінців, занурюючи руки в теплу воду. Можна розвивати “баричне” почуття – вміння відчувати різницю у вазі, зважуючи в руці чи іграшкових вагах важкі або легкі предмети [18, с. 52].

В групах Монтесорі діти живуть всерйоз. Якщо у дитини падає на стіл скляний глечик, розлітаючись на друзки, а вода виливається, їй відразу видно помилку. Як правило, дитина сама справді засмучена і вихователю немає необхідності докоряти їй. У цьому заключається ще один чудовий принцип педагогіки, який можна назвати автоматичним контролем помилок. Взагалі, метод Монтесорі – це педагогіка без покарань.

В цій зоні дитина може отримати всі відчуття, яких їй не вистачає в житті: вона розвиває зір, тактильність, смак, нюх, слух, а також може потренуватися розрізняти температуру, відчувати різницю ваги предметів. [19, с. 25].

Стрижнем практичного методу М. Монтесорі є такі ідеї:

- свобода у вихованні;
- розвиток індивідуальності;
- визнання зовнішніх відчуттів основою вищих рівнів людського життя, що вимагає їх виховання в ранньому дитинстві [35, с. 49–50].

Метод Монтесорі заснований на спостереженні за дитиною в природніх умовах і сприйняття її такою, якою вона є. Метод М. Монтесорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих. Тому основний принцип Монтесорі–педагогіки – стимулювати дитину до самовиховання, самонавчання, саморозвитку. Девіз методу відомий багатьом: “Допоможи мені це зробити самому” [19, с. 18].

Система сенсорного виховання М. Монтесорі включала поняття “сенсорна культура дитини”. Вона розглядає сенсорний розвиток як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя [26, с. 49].

Заслуговує на увагу педагогічна система і роль сенсорного виховання одного з прибічників “вільного виховання” **Рудольфа Штейнера**.

Штейнерівська, або **вальдорфська педагогіка** постала не як програма чи система методичних прийомів, а як педагогічний світогляд, що є результатом багаторічного практичного досвіду. Навчальні заклади, які сповідують її, постають як цілісний соціально–педагогічний організм, заснований на ідеї виховання людини як вільної особистості, котра бере активну участь у соціальному житті. Головним завданням виховання у них вважають розвиток у дитини здатності відчувати (сенсорний розвиток); вміння творчо ставитися до життя, пізнання природи, суспільства; вироблення художнього смаку. Тому підхід Р. Штейнера називають педагогікою росту, терапії дитини, гуманістичною або антропософічною. Науковою основою вальдорфської педагогіки є пізнання людини, стрижнем її – бачення людини як фізичної, душевної та духовної істоти. Провідні ідеї штейнерівської педагогіки (всебічний розвиток дитини, зв'язок розвитку з соціальним середовищем, спільне емоційне життя дорослого і дитини) засновані на філософських засадах життя [35, с. 51].

В основу педагогічної концепції теорії цілісного виховання, яка становить підґрунтя роботи вальдорфських шкіл, покладено релігійно–філософське вчення Штайнера – антропософію. Згідно з ним, розвиток людини відбувається за семирічними ритмами, знання яких дозволяє правильно вибудувувати виховний процес. Упродовж кожного із семи років відбувається дозрівання одного з елементів людської природи.

На перший погляд може видатися, що такі дитячі садки і школи взагалі проти розвитку інтелекту, адже тут не вимагають запам'ятати букви, цифри тощо. Але на думку спеціалістів–вальдорфців, спеціальні посібники, створені штучно, не сприяють, а навпаки, шкодять здоров'ю інтелекта. Тому дитина самостійно робить відкриття, це відбувається цікаво, природно, ніби саме по собі [30, с. 153].

У період дошкільного дитинства (за Штейнером, від народження до зміни зубів) провідна роль у розвитку дитини належить нервово–сенсорній системі, яка забезпечує активне відображення і відтворення внутрішніх

імпульсів з метою пристосування до навколишнього світу. Р. Штейнер порівнював дитину з окремим органом чуття, маючи на увазі її цілковиту відкритість навколишньому середовищу. Зважаючи на особливу відкритість дитини, її захопленість оточенням, Штейнер обґрунтував концепцію розвивального (формуючого або деформуючого) педагогічного середовища, яким є предметний і людський світи [18, с.74].

Перший період життя дитини Р. Штейнер визначив як "імітацію і приклад" – у неспокійної людини діти теж будуть неспокійними. Дитина вчиться тільки шляхом імітації. Перші сім років життя дитини – виховання волі дитини і ключове слово для вихователів, батьків і вчителів – "Я сам".

У сім років настає глибока криза в розвитку дитини – зміна молочних зубів. Р. Штейнер вчить обережно ставитись у цей період до її психофізичного ресурсу і категорично забороняє до настання семи років нав'язане інтелектуальне навантаження – математику, читання, письмо.

У педагогіці дошкільного дитинства є слова наслідування і приклад. За переконанням Р. Штейнера, дитина протягом перших семи років життя завдяки наслідуванню може засвоїти все необхідне для орієнтації в навколишньому середовищі, якщо бачить у ньому відповідні приклади. Дитину формує все, що її оточує: предмети, думки, почуття, вчинки дорослих [18, с. 76].

Вальдорфські іграшки з натуральних матеріалів (спиля гілок і стволів, черепашки, шишки, каштани, жолуді, кора, плетені тваринки, ляльки з тканини, вік для ліплення) – стимулюють розвиток дрібної моторики, мислення, фантазії, уяви. Головне – жодної хімії і штучних матеріалів (до речі, в інтер'єрі та побуті також).

Вітчизняна система сенсорного виховання спирається розробки педагогів–науковців радянської доби: на теорію сприймання, розроблену Л. С. Виготським, О. В. Запорожцем, Л. А. Венгером, Є. І. Тихеєвою, М. М. Манасеїною, Водовозовою та ін.

В роботах О. В. Запорожця, О. П. Усовой, М. М. Манасеїної, Л. А. Венгера, Є. І. Тихеєвої сенсорне виховання дошкільників розглядається як педагогічне керівництво, направлене на удосконалення і розвиток сенсорних процесів: відчуттів, сприйняття, уявлення. Важливим елементом його ускладнення являється організоване педагогом навчання дітей узагальненим і систематизованим знанням про сприйняття властивостей предметів.

М. М. Манасеїна була прихильницею природничо–наукового напрямку в теорії виховання. Разом з іншими педагогами здійснила детальну розробку окремих аспектів теорії сімейного виховання в світлі концептуальної ідеї про те, що людина – частина природи і, отже, у вихованні необхідно поряд з соціальними факторами, враховувати його природні, фізичні, анатомічні та психічні властивості (принцип природовідповідності).

Прийняття в якості мети виховання розвиток індивідуальних особливостей дитини суперечить науковим поглядам М. Манасеїної. Якщо в кожній дитині треба розвивати її індивідуальні здібності, нахили, то виникає необхідність для кожної окремої дитини свої спеціальні виховні міри, прийоми. В такому разі говорити про існування загальних правил виховання, а значить, і про загальну систему виховання, неможливо [44, с. 92].

Підкреслюючи тісний взаємозв'язок сенсорного і розумового розвитку дитини, М. М. Манасеїна стверджувала: чим швидше і чим краще вивчиться дитина керувати своїми органами почуттів (зором особливо), тим швидше і повніше буде його розумовий розвиток. Навчені мислення як основі розумового розвитку передбачає оволодіння поняттями, що в свою чергу залежить, як уже зазначалося, від достатньої кількості повних і чітких уявлень.

Інший аспект проблеми, помічений М. М. Манасеїною, зв'язок конкретних відчуттів з відповідними аналізаторами, адекватність знань одержуваних відчуттів і, нарешті, накопичені уявлення та поняття як база

розвитку мислення. Цей внутрішній зв'язок М. М. Манасеїна розглядає як фактор інтелектуальності людських відчуттів .

Визнаючи важливу роль перших років в житті дитини, М. Манасеїна вважала, що основна увага батьків і вихователів має бути направлено на розвиток розумових здібностей дітей головним чином через розвиток органів чуття.

Накопичення відчуттів і уявлень через використання органів чуття, через їх розвиток – важкий, тривалий і суперечливий процес. Сенсорне виховання передбачає розумний догляд за органами почуттів – це другий постулат концепції М.М. Манасеїної. Її думка: короткозорість, хвороби очей – наслідок негігієнічних умов, в які потрапляють наші діти, особливо в перші роки життя, коли органи дуже чутливі до різних шкідливих впливів. Розроблена М. М. Манасеїної система прийомів і засобів сенсорного виховання включає рекомендації по збереженню і розвитку органів зору, слуху, дотику, нюху, смаку [33, с. 160].

Тихеева Є. І. Важливе значення сенсорного виховання визнавала й відомий російський педагог Є. І. Тихеева. Поряд з абстрактним дидактичним матеріалом Є. І. Тихеева запропонувала використовувати “природний” (шишки, квіти тощо) і включати в сенсорне виховання ознайомлення дітей із властивостями реальних предметів. На її думку, основними методами сенсорного виховання є “екскурсії” приміщенням, у ході яких діти знайомляться з предметами за допомогою різних органів чуття, а також дидактичні ігри [22, с. 7].

Центральне місце в педагогічній спадщині Є. Тихеевої займає вчення про значення рідної мови в житті дитини, в її розумовому розвитку. Шляхом сенсорного досвіду формуються уявлення, які дитина закріплює в слові. “Сенсорний і мовний розвиток, – писала вона, – відбуваються в тісній єдності, і роботу з розвитку мови не можна відривати від роботи органів чуття і сприймання”.

Багато уваги приділяє розвитку мови дітей раннього віку. В розділ “Розвиток мови в перші роки життя” пропонує такі завдання: догляд за органами слуху, розвивати слухові реакції, зосередження на звуках, вправляти мовний апарат, постійно збагачувати дитячі уявлення і на цій основі словник; працювати над розумінням слів дитиною; розвивати активний словник; створювати умови для оволодіння мовою [7, с. 50–51].

Дитина черпає свої перші основні, виключно конкретні уявлення з оточуючого її матеріального середовища за допомогою своїх аналізаторів. Слово закріплює уявлення, здобуте сенсорним шляхом. Лінгвічний розвиток дитини нерозривно пов'язаний із сенсорним [40, с. 1].

Тихеева розробила ігрові вправи з іграшками, вправи на звуконаслідування людського голосу. Пропонує показ іграшки чи предмета та відтворення дії з ними. Кожну дію називає *словом*. Тихеева автор методу – **показ з називанням** (сьогодні широко використовується в роботі з дітьми).

Тихеева центральне місце відводить **наочності**:

I – місце відводить – реальним предметам, іграшкам;

II – місце відводить – картинкам.

Вимагала в дитячому садку використання дидактичної ляльки (на якій є речі що має дитина) [43, с. 4].

Відчуття і сприйняття – перша ступінь у пізнанні світу, розвиток мовлення спирається на базу сенсорних уявлень. Органи зовнішніх чуттів – знаряддя пізнання, і в розвитку мовлення дитини вони грають важливу роль. Правильне сприйняття предметів являється зоровою розумовою діяльністю дитини [42, с. 2].

Тихеева радила створювати в кожному саду куточки живої природи, обдуманно підбирати дидактичний матеріал – природний (насіння, квіти, плоди, комахи, камені, пісок), життєвий (меблі, посуд, знаряддя праці, непридатний матеріал), штучний (будівельний матеріал, ігри парами, лото, іграшки, картини). Дидактичний матеріал Тихеева вважала одним з найважливіших факторів інтелектуального розвитку дитини, однак

попереджала: матеріал цей повинен відповідати основним запитам і інтересам дітей; застерігала педагогів від зайвого захоплення штучним дидактичним матеріалом, так званої “гімнастикою почуттів” (або вправами по розумовій ортопедії). “Взагалі, застосування дидактичного матеріалу з метою розвитку зовнішніх почуттів, – писала вона, – вимагає вкрай обережних, продуманих відносин. Треба, перш за все, зрозуміти, що виховання зовнішніх почуттів є не мета, а засіб; воно повинно бути підготовкою, основою, що полегшує розуму людини можливість проявити себе... Здійснити це правильно покликане виховання органів чуття...” Своєрідність методики Тихеева – різноманітність активних видів дитячої діяльності [27, с. 55].

Леонід Абрамович Венгер та Олександр Володимирович Запорожець.

Сьогодні широко відома й активно використовується система дошкільного виховання російського психолога Л. А. Венгера та його школи. Основним ділом його життя було виявлення закономірностей психічного розвитку дітей раннього і дошкільного дитинства [20, с. 6].

Л. А. Венгер виокремив та дослідив два шляхи засвоєння систем сенсорних еталонів –перцептивний та інтелектуальний. Перцептивний шлях став основою розробки засобів сенсорного виховання дітей раннього й молодшого дошкільного віку. Учений розробив також систему роботи із сенсорного виховання дошкільнят, визначив зв'язок з іншими галузями дошкільної педагогіки [24, с. 7].

Л. А. Венгер розробив систему дидактичних ігор по сенсорному вихованню, яка була спрямована на навчання дітей точно, повно і розчленоване сприймати предмети, їх різноманітні властивості і відносини (колір, форма, величина, розташування в просторі).

Дидактичні ігри і вправи по сенсорному вихованню для дітей 4–5 років згруповані за віковими групами, а для кожної групи – по видам зовнішніх властивостей предметів, з якими працюють діти (форма, величина, колір, поєднання різних властивостей). Вихователь повинен творчо підходити до

використання дидактичних ігор, пов'язуючи їх із загальною системою сенсорного виховання. Важливо тільки чергувати завдання, що передбачають роботу з різними властивостями предметів. Інакше виникає небезпека фіксувати увагу дітей на виділенні однієї якості на шкоду іншим [11–12, с. 16].

Л. Венгер поділив процес сенсорного виховання у дошкільному віці на підготовчий етап (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури.

О. В. Запорожець розробив і виклав у своїй праці “Розвиток відчуттів і сприймань у ранньому та дошкільному дитинстві” систему сенсорного виховання дітей. Сенсорне виховання, на його думку, зводиться до простого, вправи сенсорних здібностей, які вважаються даними дитині від народження. За Запорожцем, активні сенсорні дії формуються в контексті змістовних видів діяльності (малювання, ліплення, гра та ін.). Хоча розвиток сенсорики у дитини має самостійне значення, необхідно розглядати цей процес не ізольовано, а в зв'язку з загальним розумовим розвитком [30, с. 312].

О. В. Запорожець доводив важливість своєчасного розвитку в дошкільному пору інтелектуальних та емоційних якостей дитини, оскільки подолати недоліки у становленні особистості важко або взагалі неможливо. Він вказував на те, що основним у формуванні сенсорних здібностей дітей є навчання їх узагальненим способам обстеження предметів, перенесення засвоєних способів дій в нові умови, на нові предмети. Це дає можливість дітям самостійно орієнтуватися в різноманітних властивостях нових предметів [45, с. 84].

О. В. Запорожець, Л. А. Венгер зазначили, що нормальний сенсорний розвиток дитини передбачає:

- розвиток сенсорної сфери дитини, основаної на нормальному системному функціонуванні всіх органів чуття;
- засвоєння дітьми сенсорних еталонів;

– вміння співвідносити якості предметів, що сприймаються, з елементами сформованих систем сенсорних еталонів [13, с. 22].

Сучасні програми розвитку дитини дошкільного віку також приділяють велику увагу сенсорному вихованню.

Створенню розвивального простору в умовах дошкільного навчального закладу приділяють сьогодні особливу увагу. Для сенсорного виховання дітей в групових кімнатах створюють різноманітні осередки, серед яких і куточок сенсорного розвитку [41, с. 10].

З дітьми раннього віку проводять спеціально організовані заняття із сенсорного виховання, де використовуються спеціальні дидактичні ігри та вправи із спеціальним наочним матеріалом [Д.А]. Закріплення сенсорних еталонів здійснюється під час занять з малювання, конструювання, ліплення. Основне заняття таких занять – накопичення різноманітного сенсорного досвіду. Це той необхідний фундамент, на якому на наступних етапах навчання стає можливою систематизація накопиченню досвіду і знань, їх усвідомлення, розширення, а також використання в різноманітних ситуаціях, як під час навчання так і в житті [41, с. 14].

У структурі чинних освітніх програм дошкільної освіти “Впевнений старт”, “Дитина в дошкільні роки”, “Дитина”, “Українське дошкілля”, “Я у Світі”, рекомендованих міністерством освіти і науки України, сенсорному вихованню дітей відводять значну роль.

На жаль, програма розвитку “**Впевнений старт**”, не містить окремого розділу “Сенсорний розвиток”. Проте завдання сенсорного виховання викладено у контексті розвивальної роботи за іншими розділами програми.

У розділі “Пізнавальний розвиток” програми “Впевнений старт” подано обсяг завдань, необхідних для розвитку пізнавальних інтересів, здібностей, психічних процесів та операцій мислення, розширення досвіду пізнання світу і себе у ньому, стимуляції самостійної пізнавальної активності як запоруки успішного подальшого навчання. Програмові завдання охоплюють загальнопізнавальний та логіко–математичний аспекти. Вони згруповані за

напрямами: “У світі природи”, “У світі предметів”, “У світі людей”, “У світі чисел і цифр”, “У світі форм і величин”, “У світі простору і часу” [38, с. 3].

Авторами програми (О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, керівник Б. М. Жебровський) визначено такі освітні завдання, що стосуються сенсорного розвитку:

- розширювати досвід пізнання дитиною навколишнього світу та усвідомлення себе у ньому;
- сприяти розвитку та вдосконаленню різних способів пізнання відповідно до вікових норм та індивідуальних темпів розвитку дитини;
- цілеспрямовано розвивати пізнавальні процеси за допомогою спеціальних дидактичних ігор та вправ, максимально використовувати розумові операції в процесі пізнання світу;
- розвивати пізнавальні здібності дитини, вміння аналізувати різні явища і події, зіставляти їх, узагальнювати, робити елементарні висновки, умовиводи, висувати припущення, обґрунтовувати власну думку [38, с. 9].

У програмі “Дитина” розділ “Очка бачать вушка чувають” присвячений розвитку сенсорних еталонів дітей раннього віку: орієнтування у кольорах; орієнтування у формі і величині предметів; орієнтування у звуках. Тут окреслено завдання педагогічної роботи: збагачувати досвід дітей різноманітними сенсорними враженнями; вчити групувати предмети за певними сенсорними ознаками: кольором, величиною, формою.

Створювати ситуації, які спонукають дитину до виділення цих важливих ознак предметів; розвивати відчуття та сприймання (зорові, слухові, тактильні, інші); виховувати інтерес до сенсорних дидактичних ігор, різноманітних дій з предметами та іграшками [16, с. 65–66].

В наступних вікових групах автори програми “Дитина” хоч не виносять сенсорне виховання в окремий розділ, але наголошують на активному прагненні дітей до ознайомлення з властивостями предметів (кольори, форми, розміри, ін.), під час якого дитина починає співвідносити їх один з одним, набуває здатності прогнозувати зміни, що викликані їх діями.

Тому завдання для сенсорного розвитку дитини простежуються в усіх інших розділах.

Програма **“Українське дошкілля”** (автори Білан О. І., Возна Л. М., Максименко О. Л., Овчаренко Л. Р., Руханська Л. С., Самсін В. Р.) визначає завдання і зміст розвитку дитини віком від двох до шести років. Розгляд кожного вікового періоду розпочинається розділом **“Психологічна характеристика дитини”**, в якому подані вікові характеристики розвитку. Це дає змогу педагогові в освітньому процесі орієнтуватися на психологічні особливості розвитку дитини.

Оскільки на третьому році життя дитини розширюються її сенсорні можливості, що забезпечують перцептивну, моторну й мовленнєву активність, зумовлюють розвиток фонематичного й музичного слуху, укладачі програми виокремили сенсорний розвиток в окремий розділ виховання дитини раннього віку. Крім того, на початку розділу подається аналіз вікових можливостей дитини даного віку та процес поступового засвоєння нею сенсорних еталонів [37, с. 25].

Вкінці розділу визначено показники компетентності дитини, яких вона набуває внаслідок здійснення педагогом сенсорного виховання за програмою **“Українське довкілля”** [37, с. 26–27].

Для наступних вікових груп сенсорне виховання, як і в попередній програмі, простежується в контексті виконання роботи за іншими розділами.

Під керівництвом професора Крутій Л. М. була складена освітня програма **“Дитина в дошкільні роки”**. Програма має особливості в структурі, складається з двох частин: програма для раннього та переддошкільного віку і програма для дітей дошкільного віку.

“Маляточко” – освітня програма для дітей раннього та переддошкільного віку. Ця програма є складовою частиною програми **“Дитина в дошкільні роки”**. Створення саме такої програми обумовлено закономірною необхідністю: соціальним розвитком суспільства та психолого–педагогічної науки, вимогами практики [17, с. 3].

В цій частині програми автори відводять особливий розвиток сенсорному вихованню, виокремивши його в окремі розділи та рекомендуючи вправи і завдання для дітей з першого до третього року життя. В цих розділах визначено завдання педагога у сенсорному вихованні та названо показники компетентності дитини. Починаючи з першого року життя простежується поступове ускладнення завдань та розширення сенсорної сфери дитини.

Так, на першому році життя завданням сенсорного виховання дитини є розвиток органів чуття, виконання простих дій з предметами (відкривати коробку й вкладати та виймати з неї різні предмети). Уже на другому році життя орієнтація в кольорах, за формою, за величиною, в просторі, орієнтація в смакових властивостях та запахах, у звуках. До компетентності дитини додається орієнтація за дотиком та розвиток борічного відчуття (вага предметів) [17, с. 18, 28, 38].

Під керівництвом О. Л. Кононко вийшла оновлена Програма «Я у Світі». Матеріали освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» згруповано у змістовні блоки «Пізнавальний інтерес», «Сенсорно-перцептивний досвід», «Логіко-математичний розвиток», «Цілісна картина світу».

Ця Програма забезпечує реалізацію головної мети національної освіти – створення сприятливих умов для повноцінного та гармонійного розвитку особистості дошкільника. Він є концептуальним орієнтиром у роботі всіх ланок дошкілля. У Програмі повною мірою представлені вимоги до розвивального середовища. Її мета – створення життєвого простору, сприятливого для гармонійного та різнобічного розвитку особистості дошкільника.

Таким чином чинні програми забезпечують здійснення сенсорного виховання дітей дошкільного віку в умовах дошкільних навчальних закладів.

Отже, визначаючи особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку, слід виділити пункти даного вікового періоду. А саме: складається новий тип

зовнішніх орієнтувальних дій примірювання, а пізніше – зорове співвіднесення предметів за їхніми ознаками; з'являється уявлення про властивості предметів; засвоєння властивостей предметів визначається їхньою значимістю в практичній діяльності; розвиток фонематичного слуху, необхідного для спілкування з дорослим, має своїм наслідком сприйняття всіх звуків рідної мови. Створення умов для одночасного формування нових психічних утворень і розвитку якостей особистості дитини сприяло б появі пізнавального мотиву та підвищенню рівня пізнавального інтересу дитини. Таким чином, узагальнюючи результати роботи, ми можемо констатувати про надзвичайну актуальність та значущість сенсорного виховання та необхідність максимального врахування психофізіологічних особливостей розвитку дитини в процесі створення оточуючого її предметноігрового середовища

1.2. Сенсорний розвиток і виховання у дошкільному дитинстві

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти характеризується пошуком нових підходів у педагогічній теорії та практиці. Національною доктриною розвитку освіти в Україні XXI століття, Базовим компонентом дошкільної освіти визначено, що особливої уваги потребує розвиток дитини, як особистості, засвоєння нею всього розмаїття досягнень суспільства. Доведено, що сенсорне виховання виступає обов'язковим складником розвитку дитини, яка потребує усвідомлених дій з боку вихователів, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу (Л. Артемова, Н. Г. Доман). Однак в практиці дошкільної освіти сенсорне виховання здійснюється не цілеспрямовано. Тому виникають протиріччя: між потребами всебічного сенсорного розвитку дитини як передумови її розумового виховання, і недостатнім відображенням, цього напряму в змісті й завданнях роботи вихователів у закладах дошкільної

освіти; між ефективністю сенсорного розвитку дитини засобами створеного предметно-розвивального середовища і відсутністю науково обґрунтованого методичного забезпечення цього процесу.

Марія Монтесорі приділяла неабияку увагу роботі з педагогами. Вона наголошувала на тому, що простір належить дитині, а педагог – це лише помічник, завдання якого полягає в тому, щоб навчити дитину правильно працювати з матеріалом, а також спостерігати за досягненнями малюка. І саме в цьому проявляється свобода вибору дитини: вона може рухатися у своєму власному темпі. Самостійність – це запорука успішного й щасливого життя.

Сенсорне виховання, яке спрямоване на формування повноцінного сприйняття навколишнього світу, виступає основою пізнання, першою сходинкою якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного сприйняття значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дитини, тобто від того, наскільки досконало вона чує, бачить, відчуває на дотик те, що її оточує. У міру оволодіння сенсорною культурою в дитини розширюються можливості сприйняття естетичних цінностей природи й суспільства, а зі сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Саме тому сенсорні здібності є фундаментом розумового розвитку.

Ім'я Фрідріха Фребеля тісно пов'язане з системою виховання дітей молодшого віку, а також з терміном "дитячий садок", який твердо увійшов у наше життя як ім'я інституту громадської дошкільної освіти. Принцип великого вчителя-гуманіста до батьків, педагогів "давайте жити для наших дітей" і сьогодні є стимулом для пошуку і створення нових способів і методів виховання дітей.

Знайомство з системою Пестолоцці, роботи великого Яна Амоса Каменського «Материнська школа» спонукало Фребеля створити власну теорію на основі, щоб зробити її науково-обґрунтованою.

Принципи: Фрідріх Фребель прагнув побудувати свою теорію на міцній методичній основі:

- 1) світ один і в той же час різноманітний, а різноманітність має на увазі існування окремих елементів, об'єднаних в природі;
- 2) демонстрація різноманітності та єдності, розкривши їх, адаптуючи їх до пізнання світу навколо них;
- 3) рушійні сили розвитку: внутрішні і зовнішні;
- 4) спільні дії рівних і протилежних умов (чинників) і за рівнянням, пов'язують їх у житті.

Через м'яч дитина може зобразити і уявити незліченну кількість зображень (розмір, колір, номер, матеріал, твердість, еластичність). Кулька – це супутниця м'яча, але в жодному випадку не витісняє м'яч. М'яч не має кутів або ребер.

Куб – вводить в пізнання кольору і величини і є найбільш доступним для чутливої сприйняття. Наближає до засвоєння поняття про форму тіл і пізнання її умов, боків, граней і кутів. М'яч і куб являють собою нерівність.

За 100 років назва Марії Монтесорі привернула увагу викладачів у більш ніж 80 країнах. В ідеях Монтезорі-вчителя приваблює глибокий гуманізм освітньої роботи, відсутність будь-якого авторитаризму. Монтесорі – сади і школи існують в Європі, Північній і Південній Америці, Азії та Австралії. Монтесорі – педагогіка дивовижно технологічна і продуманима. Це дозволяє дитині розвиватися у своєму власному темпі, що відповідає його здібностям. В результаті самостійної роботи з автодидактичним Монессорі – матеріалом у розробленні предметної обстановки, діти стають більш незалежними, адаптованими і щасливими.

Сенсорне виховання дошкільнят відіграє велику роль в системі М. Монтесорі. «... Освіта почуттів має початися методично з раннього віку і продовжувати його протягом усього періоду навчання, яке готує людину для життя в суспільстві...» Завдання не в інформації, але насичення підсвідомості дитини з досвідом, які переходять у свідомість, висновки і відкриття.

Психологічний комфорт і свобода сприятливо впливають на розвиток дитячого психологічного розвитку.

Видатні вітчизняні вчені П. Сакуліна, Е.І. Тіхеєва визнали важливість сенсорної освіти. В даний час система дошкільного навчання Л. Венгер і її школа широко відомі і широко використовуються. Та забувають, що вона заснована на деяких ідеях м. Монтесорі.

Головне значення сенсорної освіти у створенні основи для розвитку мислення через розширення сфери сприйняття. Діти з сенсорною культурою стали здатні розрізняти широку гамму фарб, звуків, смакових відчуттів. Сенсорні вправи надають дитині можливість розрізняти і класифікувати об'єкти за розміром, кольором, ступенем шорсткості або гладкості, ваги, температури, смаку, шуму, звуку. Класифікація – є поділ багатьох суб'єктів по певних ознаках, тобто класи.

М. Монтесорі приділяла особливе значення психічному розвитку дитини. Якщо дитина вибирає матеріал, то процес становлення і деференції когнітивних структур дитини буде проходити оптимально. Метод М. Монтеорі призводить до формування нових способів предметно–пізнавальної діяльності у свідомості, висновків і відкриттів. Існує помилкова думка, що сенсорні еталони за методом Монтесорі не працюють над розвитком сенсорних посилянь і працює тільки зі штучними мамами. Навпаки, вона виконує ряд вправ, щоб застосувати в реальному житті отримані ідеї про властивості предмета і основні способи дії. Естетичний розвиток також асоціюється з сенсорною освітою. Монтесорі підкреслює, що краса знаходиться в гармонії, а не в контрастах. Особливою увагою приділяє розвиток уяви. Сенсорне виховання розвиває здатність сприйняття дійсності у всій її повноті, допомагає зосередити увагу дитини на найнепомітніших деталях предмета і таким чином збирає матеріал для уяви.

Творча уява – це внутрішнє конструювання, твердо пов'язане з дійсністю. Розширення словникового запасу відбувається при роботі з будь-яким матеріалом. Дитині дають завдання назвати колір. Перше – зелений ,

ліловий, оранжевий». Друге – "Дай мені зеленей, покажі мені ліловий, поклади на долоню оранжевий". Третє – "Який колір це?"

Різноманітний сенсорний і моторний досвід перетворюється в "знання, що стали плоттю". Цей напрямок розвитку особистості дитини спирається на твердження: "В розумі немає нічого такого, чого раніше не було б у почутті". Матеріали відповідають прагненню до руху у дітей. Маленька дитина пізнає своє тіло, удосконалює координацію очей, рук і ніг, це сприяє появі більш точних і гармонійних рухів.

Монтессорі-матеріали відповідають спонтанному и ненаситному прагненню дитини до руху. Направлена на дидактичні цілі моторика впливає на загальний, емоційний, мовленнєвий і соціальний розвиток. З цікавості і радості спілкування з матеріалом у дитини виникає внутрішня мотивація, яка допомагає їй пізнавати світ. Вона прагне сама у всьому розібратися і потребує лише незначної допомоги педагога, який спостерігає за її розвитком і опосередковано керує нею, наскільки це необхідно. Монтессорі-матеріали сприяють "поляризації уваги", направленої на виявлення глибокого, внутрішнього зв'язку предметів. Вона відбувається в процесі повторення вправ. Таким чином, досягається глибоке проникнення в суть добровільно обраної діяльності [9, с. 3–4].

Перерахуємо основні групи сенсорних матеріалів згідно сучасної класифікації, запропонованою Міжнародною асоціацією Монтессорі:

1. Матеріали для розвитку зору, що діляться на наступні підгрупи:
 - матеріали для розрізнення розмірів і розвитку окоміру (циліндри-вкладиші, рожева башта, коричнева драбина, червоні штанги);
 - матеріали для розрізнення кольорів і їх відтінків(кольорові таблички);
 - матеріали для розрізнення форми площинних фігур;
 - матеріали для розрізнення розмірів і форми площинних фігур і просторових тіл (конструктивні трикутники, декан омічний квадрат або таблиця Піфагора, накладні геометричні фігури, кольорові циліндри);

2. Матеріали для розвитку тактильності: дошки для обмацування А, В і С, шорсткі таблички, тканини;
3. Матеріали для розвитку слуху: шумові коробочки, дзвіночки;
4. Матеріали для розвитку відчуття ваги: вагові таблички;
5. Матеріали для розвитку відчуття тепла: теплові скляночки, таблички;
6. Матеріали для розвитку нюху: коробочки з запахами;
7. Матеріали для розвитку смакових якостей: смакові баночки;
8. Матеріали для розвитку стерео гностичного відчуття: геометричні тіла, сортування, чарівний мішечок [40, с. 212–213].

Отже, особливістю системи сенсорного виховання М. Монтесорі є ізоляція в окремій роботі лише однієї якості, яка відрізняє предмет один від одного (наприклад ізолюється вага чи колір), в той час, як всі інші характеристики є однаковими для всіх об'єктів. Для всіх матеріалів обов'язковою є можливість самостійного контролю помилки, тобто дитина сама може перевірити правильність виконання, не потребуючи допомоги вчителя. Це навчає дітей працювати самостійно, не боячись помилятися.

Серед викладачів яскравих, талановитих, які створили оригінальну систему дошкільного навчання, ми зобов'язані згадати **Єлизавету Іванівну Тіхеєву**. Тіхеєва говорила: "... виховання підростаючого покоління, яке включає в себе позитивний досвід різних педагогічних систем, з урахуванням рівня розвитку суспільства, знань про природу дитини... Звідси і сильний протест проти панування єдиної педагогічної системи. Розвиваючи теорію дошкільного навчання, вона змогла творчо використовувати класичну спадщину. Необхідно виховувати маленьку дитину в гармонійному цілісній цілісності всіх природних здібностей. Витоки розвитку – зовнішній світ, що оточує дитину: об'єкти, засоби-Вистава, робота, спілкування з дорослими. Роль вчителя – дослідження. Вчитель вивчає особистість дитини в цілому» [4].

Н. П. Лінькова і Є. А. Шумілін вважали, що малювання необхідно не тільки художникам. Володіти образотворчим мистецтвом повинна кожна всебічно розвинена людина.

Малювати – це означає навчитися передавати свої думки і відчуття за допомогою візуальних зображень.

Образотворче мистецтво відкриває яскравий світ квітів і ліній для дитини. Образна діяльність дитини сприяє його естетичній увазі. Уміння малювати сприяє мотивації та формуванню інтересу до образотворчого мистецтва. Фізична освіта сприяє розвитку розуміння краси. Експериментальне вивчення візуальної діяльності дітей свідчить про те, що всі діти можуть навчатися, але це вимагає систематичних занять. Діти, які вчаться малювати, опановують:

1. Яскраве сприйняття і уяву;
2. Точні скоординовані рухи рук.

Ці якості є необхідними умовами для розвитку здатності малювати. Картина уособлює духовний світ дитини, його думки, почуття, переживання. Головне, щоб дитина була зацікавлена у образотворчій діяльності і почала малювати, намагаючись домогтися гарних результатів своєї діяльності. Нормальний розвиток дитини багато в чому залежить від розумової і системної допомоги батьків і вихователя. Для дитини процес зображування простий, але часто дуже захоплюючий для малюка в гру "малювання". Під дією дорослого у дитини зароджується задум зображення. Йому кажуть: "Намалюй маму", "намалюй ялинку". Малюнок по дизайну перетворює ігрову діяльність дитини з олівцем і папером в осмислену і значущу діяльність. Дитина намагається дати своїм лініям схожість з певними формами. Перед початком зображення того чи іншого об'єкта, з дітьми 4–5 років вже можна провести бесіду.

Богатєєва А. Н. вважає аплікацію різновидом художньої діяльності. Знайомство з матеріалами, технікою, засобами роботи з папером діти набувають навички графічного і пластичного зображення предметів.

Враження дитина отримує при знайомстві з зовнішнім світом під час читання художньої літератури, розглядаючи ілюстрації, картини, скульптури, вироби народного декоративного прикладного мистецтва. Знання, уміння і навички втілюються при колективних роботах, подарунках. Процес створення аплікації складається з низки заходів, що вимагають від дитини досить високий рівень розвитку технічних навичок, а також концентрації, наполегливості, витривалості, охайності, самостійності. Недостатня ступінь розвитку технічних навичок пригнічує роботу уяви, стримує ініціативу дітей, знижує якість виконання. На заняттях аплікації діти вчать називати, розкладати і наклеювати в певному порядку вирізати вихователем форми з паперу.

При цьому вони повинні поєднувати і чергувати їх за кольором, розміром, зробити об'єкт з 3-х і більше частин, дотримуючись послідовності наклеювання на основу.

Вихователь закріплює уяву про форму, круг, чотирикутник, основних кольорів (червоний, синій, зелений, жовтий), деякі відтінки (рожеві, блакитні, фіолетові), про розмір в контрастних порівняннях (великі-маленькі, високі-низькі). У дітей розвивається інтерес до заняття з аплікації, формується охайність і самостійність при використанні матеріалів, таких як папір, заготовки фігур для наклеювання клею, пензлика, ганчірки.

Пилюгіна Є. Г. вважає, що естетичний бік занять по сенсорному вихованню визначаються в якісному приготуванні дидактичного матеріалу.

Чистий колір тонів, приємна текстура. Чітка форма дидактичних посібників дарує дітям радість, сприяє накопиченню чуттєвого сприйняття. При плануванні індивідуальної роботи з дітьми необхідно проявити особливий такт. Важливо пам'ятати, що ця робота не повинна перетворитися на додаткове заняття. Дорослі повинні тільки зацікавити малюка і викласти у нього хотіти пограти з дидактичним матеріалом.

1.3. Дидактична гра, як засіб сенсорного виховання

Головна особливість дидактичних ігор – освітня. Підключення в дидактичних іграх навчальної задачі, наявність готового змісту і правил дає можливість вихователю більш систематично використовувати ці ігри для психічного виховання дітей. Вони створюються дорослими для того, щоб виховувати і навчати дітей, але не відкрито, а реалізуються за допомогою ігрового завдання. Ці ігри сприяють розвитку пізнавальної діяльності, інтелектуальних операцій.

А. К. Бондаренко представила сенс дидактичної гри як багатогранне, складне педагогічне явище: гра також є і ігровим методом навчання дітей дошкільного віку, і формою навчання і самостійна ігрова діяльність, а також засобом всебічного виховання особистості дитини. Дидактична гра як ігровий метод навчання розглядається в 2 напрямках: гра-навчання, дидактичні або автодидактичні ігри. У першому випадку провідну роль належить вихователю, який для збільшення інтересу дітей до занять використовує найрізноманітніші ігрові прийоми, знайомить з елементом конкуренції.

За допомогою ігор-занять вихователь не тільки передає певні знання, формує уявлення про побудову ігрового сюжету, а й вчить дітей грати. Основою для дитячих ігор являються сформовані уявлення про побудову ігрового сюжету, про різноманітні ігрові дії з об'єктами. Тому ігри-заняття і відносяться до прямого навчання дітей, з використанням різних ігрових прийомів.

Пізнання навколишньої реальності ґрунтується на конкретних почуттях і уявленнях, те що ми чуємо, бачимо, розуміємо. В дошкільному віці, чуттєве пізнання є основним джерелом знань про навколишній світ. У дидактичних іграх і навчаннях, дітям потрібно надавати можливість повторного сприйняття навколишніх предметів та їх властивостей, вправи у їх визнанні та розрізнення.

1. Оформлювати чуттєве враження, уточнювати назви об'єктів і їх характерні властивості (форма, величина, колір). Орієнтуватись не тільки на зовнішньому вигляді предмета, а і на словесному опису.

2. Робити первинні узагальнення, групувати об'єкти за спільними властивостями.

4. Співвідносити, порівнювати життєвими властивості об'єкта з існуючими стандартами, сенсорними еталонами (формою об'єктів з геометричними фігурами).

У дошкільній педагогіці дидактичні ігри та навчання здавна вважалися основними засобами сенсорної освіти. Знайомство з формами, розмірами, кольорами, просторовими уявленнями, звуками. Однак, як показали дослідження, на заняттях не можна здійснювати всі завдання сенсорної освіти. Дидактичні ігри повинні як і раніше відігравати важливу роль, але проводити їх слід не від випадку до випадку, а в певній системі, в тісному зв'язку з загальним курсом чуттєвого навчання і виховання дітей.

Спеціально організовані дидактичні ігри є хорошим доповненням до навчання на заняттях для ознайомлення з узагальненими поглядами, з соціально встановленими сенсорними еталонами: геометричними формами, кольорами сонячного спектру. Слід зазначити, що вихователь, проводячи дидактичні ігри повинен зберігати зацікавленість дітей в грі, самостійну ігрову форму. Регулярно проводиться контроль за станом сенсорного розвитку дітей:

1-ий рівень: хаотичні проби та помилки.

2-ий рівень: цілеспрямовані спроби.

3-ий рівень: безпомилково підбирає деталі.

Дидактичний сенс вправ полягає в тому, що дитина отримує можливість діяти самостійно. Якщо матеріал невідомий дітям, то необхідний більш педагогічний вплив. Зміст дидактичних ігор іграшок має національний характер, природу, історію, працю, життя людей. З покоління в покоління

передаються дидактичні іграшки, створені людьми для розвитку мови, волі, уваги, точності координації рухів.

Формування уявлення про колір, форму (складні бочки, яйця, конуси з різних кольорових кілець різних розмірів, мотрійка, піраміди, башти). Типи дидактичних ігор:

- 1) Ігри-забави.
- 2) Настольно-печатні.
- 3) Словесні.
- 4) Музичні.

Обов'язковим елементом дидактичних ігор є:

- відображення навчального матеріалу.
- Віділення ігрових задач.
- Наявність правил.
- Дії гравців.
- Підсумки ігри.

Класифікація ігор:

1. Ігри, що виникають з ініціативи дітей – самостійні, режисерські.
2. Ігри, що виникають з ініціативи дорослих або дітей старшого віку – організовані ігри.
3. Ігри виходячи з історичних традицій народу – народні.

Методика організації дидактичних ігор:

Організація дидактичних ігор проводиться викладачем в трьох основних напрямках: підготовка до дидактичної гри, її застосування і аналіз.

Підготовка:

- підбір гри в співвідношенні із завданнями навчання (поглиблення, узагальнення, активізація знань);
- встановлення відповідності дидактичним п'єсам з вимогами програми навчання та виховання дітей певної вікової групи;
- визначення найбільш зручного часу для дидактичної гри;
- вибір місця;

- визначення кількості гравців;
- підготовка необхідних дидактичних матеріалів;
- підготовка до гри самого вихователя;
- підготовка до гри дітей.

Проведення гри:

- знайомство дітей зі змістом гри;
- роз'яснення хід і правила гри.

Правила гри:

- основне призначення правил гри – організувати дії, поведінку дітей;
- правила можуть забороняти, дозволяти, прописувати щось для дітей в грі;

Від дітей вимагається:

- уміння поводитись з однолітками, долати негативні емоції, які можуть проявитись в результаті невдалого результату.

Використання дидактичних ігор у навчально-виховному процесі, завдяки своїм правилам і діям, у дітей формуються коректність, доброзичливість, витривалість. Дидактична гра відрізняється від ігрових вправ в тому, що виконання в ній ігрових правил являється і контролюється діями. Сам розвиток ігрових дій залежить від винаходу вихователя. Методи навчання – це система дій педагога, організація практичної і дослідної діяльності дітей, яка спрямована на засвоєння змісту завдання.

1. Поєднання розумового завдання з активними діями.
2. Елементи сюрпризного моменту (Вгадайте, діти, що в цій коробці).

Діти четвертого року життя характеризуються надбанням чуттєвого пізнання світу навколо них.

Вихователь вибирає такий дидактичний матеріал (лялька, іграшка), які діти можуть досліджувати і діяти з ним. При проведенні дидактичних ігор з маленькими дітьми, вихователь пояснює правила під час самої гри. Великі вимоги потрібно пред'являти своїм жестам, міміці. Маленька дитина чутливо

реагує на вираження очей, міміки, посмішки вихователя. При поясненні правил гри, потрібно звертати свій погляд то на одну, то на іншу дитину, щоб кожному здавалось, що саме йому вихователь розповідає про гру. Щоб зробити гру більш успішною, потрібно готувати дітей до гри: обов'язково перед грою знайомить їх з предметами, які будуть використовуватися, їх властивості, зображення в картинках. Якщо гра використовує вірші, веселощі, вихователь знає їх напам'ять, розповідає їх виразно. Підводячи підсумок з маленькими дітьми, вихователь зазвичай відзначає тільки позитивну поведінку дітей під час дидактичної гри.

Висновки до розділу 1

Одним з важливих умов для чуттєвого розвитку дітей є втілення його в процес змістовної діяльності дітей. Саме в умовах змістовної, ефективної діяльності, стає можливим робити особливості, відносини, властивості суб'єкта уваги дітей, предмету засвоєння. У формуванні особистості дитини, різноманітність художньої і творчої діяльності мають неоціненне значення: малювання, ліплення, вирізання паперових статуєток і прилипання їх, створення різних конструкцій з натуральних матеріалів. Візуальна активність цього віку характеризується швидкими переходами від малюнка до гри. Гра – це особливий вид діяльності дошкільника, вона завжди носить творчий характер.

Дитину приваблює в дидактичних іграх не навчальний характер, а можливість бути активною, виконувати ігрові дії, досягати результату, перемагати. Відмінною рисою дидактичних ігор є можливість навчати маленьких дітей шляхом активних, цікавих заходів для них. Дидактичні ігри проводяться поза заняттям і являються невід'ємною частиною заняття, які вчать і закріплюють знання в ігровій формі. Дидактичні ігри та вправи для дітей ведуться послідовно, систематично. Важливо чергувати завдання, пов'язані з роботою з різними властивостями предметів. В іншому випадку, існує небезпека фіксації уваги дітей до вибору одного з властивостей.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ 4–5 РОКІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ

2.1. Програма і методика констатувального експерименту

Мета констатувального експерименту полягала у визначенні особливостей сенсорного розвитку дітей дошкільного віку та чинників, що на нього впливає.

Реалізація мети потребувала вирішення таких **завдань дослідження**:

1. Уточнити критерії, показники та компоненти сенсорної вихованості дошкільників.
2. Розробити адекватну предмету і завданням методику констатувального експерименту.
3. Визначити рівні сенсорної вихованості досліджуваних.
4. З'ясувати особливості сенсорного розвитку дошкільників у дошкільному закладі та сім'ї

Експериментальна робота проводилась у середній групі на базі Щасливського ЗДО «Ромашка». Учасниками експерименту були 20 дітей 4–5 років, 6 вихователів ЗДО та 22 члени родини досліджуваних. Експериментальна робота проводилася упродовж трьох місяців.

Розроблено комплексну методику дослідження, яка передбачала експериментальну роботу з усіма учасниками – дітьми дошкільного віку, педагогами вказаного експериментального закладу та батьками дошкільників. Процес розробки методики був пов'язаний з визначенням критеріїв оцінки міри сенсорного розвитку дітей, уточненням показників і компонентної структури досліджуваного явища. Нижче подано таблицю 2.1,

в якій схарактеризовано основні критерії і показники, що фіксуються у протоколах.

Таблиця 2.1

Критерії і показники сенсорної вихованості дітей 4–5 років

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>Адекватність знань основних властивостей</i>	Активно сприймає оточуючі предмети та їх властивості; впізнає і розрізняє їх; усвідомлює існування різних властивостей предметів і об'єктів; диференціює знайомі і незнайомі; знає і правильно називає основні кольори, форми, величини предметів; аргументує свою думку.
<i>Емоційне сприйняття сенсорних еталонів</i>	Емоційно сприйнятливий; вербалізує свої чуттєві враження; позитивно емоційно реагує на яскраві кольори, незвичну форму, нетипові величини; пишається своєю здатністю розпізнавати колір, форму, величину; очікує схвалення дорослого.
<i>Самостійність та саморегуляція дій</i>	Без допомоги дорослого виконує завдання на розпізнавання кольорів, форм, величин; орієнтується як на зовнішній вигляд предмету, так і на його словесний опис; порівнює предмети між собою, узагальнює, групує за спільними властивостями; ретельно обстежує, адекватно використовує знання в діяльності; регулює свої дії, ініціює необхідність внесення змін.

У дослідженні враховувалися такі структурні компоненти сенсорної вихованості дошкільників:

Когнітивний: сформованість домірної віку дітей системи знань про, колір, форму, величину предметів і об'єктів оточуючої дійсності; здатність їх диференціювати і правильно називати.

Емоційно-ціннісний: виявлене назовні позитивне ставлення дошкільників до різних кольорів, форм, величин; емоційне їх сприйняття; здатність цінувати вміння їх диференціювати.

Поведінковий: уміння дошкільників в реальному житті впізнавати та розрізняти колір, форму і величину предметів і об'єктів; визначати їх властивості; орієнтуватися не лише за зовнішнім виглядом, а й словесним описом; порівнювати між собою, робити перші узагальнення, групувати предмети за спільними властивостями.

Досліджуючи особливості сенсорної вихованості дошкільників, ми орієнтувалися як на визначені вище критерії оцінки вказаного феномену, так і на показники кожного з них, а також на компоненти.

Оскільки на констатувальному етапі передбачалася робота з дошкільниками та дорослими – вихователями ЗДО та батьками досліджуваних, відповідно добиралися як методи вивчення особливостей сенсорної вихованості дітей 4–5 років, так і ставлення до даного напрямку виховання дорослих.

У таблиці 2.2 схарактеризовано методи констатувального експерименту, підібрані під кожний структурний компонент сенсорної вихованості дошкільника.

Таблиця 2.2

Характеристика методів дослідження з врахуванням компонентної структури сенсорної вихованості досліджуваних

КОМПОНЕНТ	МЕТОДИ
<i>Когнітивний</i>	Заняття : «Назви колір», «Визнач форму зображень», «Порівняй деталі за величиною» (авторський варіант)

Продовження таблиці

1	2
<i>Емоційн-ціннісний</i>	Дидактичні ігри (авторські варіанти): «Який колір подобається / не подобається?» Предмет якої форми складно використати у конструюванні?» Якої величини олівець незручний для малювання?»
<i>Поведінковий</i>	Спостереження; моделювання експериментальних ситуацій з використанням методик: «Знайди предмет схожого кольору» і «Побудуємо сходінку» Л.Венгера та «Коробка форм» О.Стребелевої

РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ

Розроблялася комплексна методика до визначених у таблиці компонентів сенсорної вихованості – когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Методи до когнітивного компоненту:

В ході констатувального експерименту з метою з'ясування широти та глибини знань дітей про колір, форму і величину було проведено три заняття. Вони проводилися з інтервалом у декілька днів.

1. «Назви колір»

Заняття проводиться з усією групою. Кожна дитина сидить за окремим столом. Експериментатор пропонує дітям роздивитися різнокольорові олівці (червоний, рожевий, синій, зелений, жовтий, фіолетовий), назвати колір кожного і визначити, що ними можна зобразити на папері. У протоколі фіксується: правильність і швидкість відповідей досліджуваних, адекватність пропозицій щодо можливих зображень

2. «Визнач форму зображень».

Під час проведення групового заняття експериментатор пропонує дошкільникам роздивитися зображення предметів, що лежить на його столі (коло, овал, прямокутник, квадрат, трикутник), назвати форму кожного та обґрунтувати свою відповідь. У протоколі фіксуються: правильність і самостійність відповіді кожного досліджуваного, його аргументованість, кількість помилок.

3. «Порівняй деталі за величиною»

Експериментатор розкладає на кожному столі декілька деталей конструктора різної величини (великий, середній, малий) і пропонує розкласти їх від найбільшого до найменшого. У протоколах фіксуються: тривалість дій, впевненість-невпевненість поведінки, звернення за допомогою до дорослого, кінцевий результат (позитивний/негативний).

Методи до емоційно-ціннісного компонента

З метою з'ясування значущості для досліджуваних уміння визначати колір, форму і величину використано комплекс з трьох дидактичних ігор. Кожна з них акцентувала увагу досліджуваних на одній з властивостей предмету. Гра проводилася з усіма досліджуваними одночасно, проте передбачала виконання дидактичного завдання кожною дитиною автономно.

1. «Який колір подобається/не подобається?»

Експериментатор пропонує дошкільникам роздивитися фарби, що знаходяться у кожного на столі, і вказати, якими з них вони люблять користуватися, а які їх не подобаються і здебільшого не застосовуються під час малювання. У протоколах фіксуються; вибір кожної дитини, чіткість обґрунтування.

2. «Предмет якої форми складно використати у конструюванні?»

Дорослий пропонує дітям дошкільного віку поміркувати і відповісти на запитання, деталі якої форми (коло, овал, прямокутник, квадрат, трикутник) складно використати під час будівництва споруди і чому. У протоколах фіксуються: самостійність міркування, обґрунтованість вибору, найбільш

цінні і незручні деталі дерев'яного конструктора, звернення по допомогу до дорослого.

3. «Якої величини олівець незручний для малювання?»

Дорослий пропонує досліджуваним 4–5 років уявити великий і маленький олівці, якими незручно користуватися у художній діяльності. Він просить дошкільників обґрунтувати, якої величини олівець і чому саме їм не підходить, яким вони б не хотіли малювати.

Методи до поведінкового компоненту

З метою з'ясування реальних проявів сенсорної вихованості використано спостереження та моделювання трьох експериментальних ситуацій.

Спостереження

За кожною дитиною упродовж констатувального експерименту проводилося по три спостереження. З урахуванням того, що його учасниками були 20 дошкільників 4–5 років, усього за досліджуваними здійснено 60 сеансів спостережень. Спостереження проводилися переважно під час самостійної діяльності дітей, коли вони малювали, ліпили, конструювали, грали пірамідками, кубиками, різними вкладишами. У протоколах фіксували:

- правильність застосування предметів різного кольору, форми, величини;
- самостійне знаходження і виправлення помилок;
- наявність/відсутність звернень за допомогою;
- здатність об'єднуватися у грі з однолітками;
- адекватність оцінки своєї здатності діяти компетентно;
- реакція на готовий результат діяльності.

Моделювання експериментальних ситуацій

Його мета – визначити міру реальної сенсорної вихованості дітей 4–5 років під час виконання ними завдань на визначення кольорів, форм і

величин. Застосовано три методики, розроблені провідними фахівцями. Нижче розкрито мету і процедуру проведення кожної.

«Знайди предмет схожого кольору»

Розробена Л. Венгером методика спрямована на перевірку практичних умінь дошкільників розрізняти кольори за допомогою зіставлення предметів.

Обладнання: Побутові предмети, іграшки кожного кольору спектра (чашка, хлібниця, нитки; ляльковий одяг: кофточка, штани, туфлі; іграшки: прапорець, лисиця, куля тощо).

Проведення обстеження: вихователь розкладає іграшки та предмети на столі в хаотичному порядку. Дає дитині будь-яку іграшку та просить знайти інші предмети такого ж кольору. Якщо дитина не може впоратися із завданням, вихователь проводить навчання.

Навчання: вихователь бере один предмет, називає його колір, бере інший предмет і співвідносить із обраним. Потім разом із дитиною шукає предмет схожого кольору, далі пропонує дитині самостійно знайти ще один предмет обраного кольору.

«Коробка форм»

Методика розроблена О. Стребелевою і спрямована на перевірку практичних умінь дітей дошкільного віку розрізняти форму, здатності використовувати геометричні еталони.

Обладнання: дерев'яна (або пластмасова) коробка з п'ятьма прорізами – напівкруглої, трикутної, прямокутної, квадратної, шестикутної форми і 10 об'ємних фігур, основа кожної з яких відповідає за формою однієї з прорізів.

Проведення обстеження: на столі перед дитиною стоїть коробка. Вихователь звертає увагу дитини на прорізи, бере будь-яку фігуру та промовляє: «На яку фігуру схожа: на цю (трикутник) чи на цю (квадрат)?». Якщо дитина вказала на певний проріз, логопед дає фігуру дитині та просить повернути фігуру в коробку. Далі дитина сама бере фігури та кидає їх у відповідну прорізи. Якщо дитина не може знайти потрібний проріз, а

намагається силою заштовхувати фігуру, тоді слід організувати практичне навчання.

Навчання: вихователь бере одну з форм і повільно показує дії, прикладаючи фігуру до різних отворів, поки не знайде потрібну. Потім дає дитині іншу фігуру і разом із нею прикладає її до прорізів, відшукуючи відповідну. Інші фігури дитина опускає самостійно.

«Побудуємо сходинку»

Використано методику Л. А. Венгера, спрямовану на перевірку умінь дитини визначати величину, через будівництво ряду спадаючих за величиною об'ємних тіл.

Обладнання демонстраційне: креслення драбинки з п'яти сходинок (профіль).

Обладнання роздаткове: п'ять паралелепіпедів (брусків) однакової довжини, з різною площею перетину (довжина 10 см, площа перетину 1×1 см, 1×2 см, 1×3 см, 1×4 см, 1×5 см).

Проведення обстеження: вихователь бере найдовший брус і кладе на довгу вузьку сторону, потім пропонує дитині покласти інші так само. Якщо дитина не може правильно визначити та покласти відповідний брус, а намагається навмання покласти його, то слід провести навчання.

Навчання: вихователь бере один із брусів і повільно показує дії, прикладаючи брус до різних сходинок, поки не знайде потрібну. Потім дає дитині інший брус і разом із нею прикладає її до сходинок, відшукуючи відповідну. Інші бруси дитина прикладає самостійно.

Комплекс описаних вище експериментальних методів уможливив отримання значного обсягу інформації стосовно особливостей сенсорної вихованості дітей 4–5 років, сформованості у них системи необхідних знань, цінностей та умінь.

РОБОТА З ДОРΟΣЛИМИ

В експерименті взяли участь 6 вихователів базового ЗДО та 22 члени родин (переважно батьків).

Робота з вихователями ЗДО

У роботі з педагогами використано такі методи дослідження: аналіз планів роботи, спостереження за характером взаємодії з дошкільниками під час виконання ними обстеження предметів та занять з ними; опитування.

Аналіз планів роботи

В ході аналізу планів роботи вихователів увага спрямовувалася на з'ясування того, яке місце посідає проблема сенсорного виховання серед інших напрямів освітньої роботи; частота проведення заходів вказаного напрямку; збалансованість роботи з різних аспектів сенсорного розвитку дошкільників; відображення даного напрямку педагогічної роботи у взаємодії з сім'ями вихованців; надання пріоритету певним методам, формам, засобам і прийомам роботи з сенсорного виховання у середній групі ЗДО.

Спостереження

Мета – визначити типовий для учасників експерименту стиль керівництва практичною діяльністю дошкільників (стимулювання їхньої самостійної діяльності, опосередкована допомога та емоційна підтримка дітей; опіка й покрокова допомога, переважання прямих підказок правильних дій або підміна активності дитини власними діями) та застосований у процесі сенсорного виховання інструментарій. За кожним вихователем здійснено по три спостереження під час самостійної діяльності досліджуваних, на організованих заняттях та в ігровій діяльності.

Опитування

З метою з'ясування уявлень вихователів про міру сенсорного розвитку дітей дошкільного віку та власну роль в цьому процесі було розроблено анкету. Вона містила вісім запитань, чотири з яких були відкритого, а чотири – закритого типу. Вони спрямовувалися на з'ясування: особливостей розуміння педагогами критеріїв та показників сенсорної вихованості

дошкільників; оцінки міри сенсорного розвитку вихованців та їхньої пізнавальної активності; уявлення про вікові та індивідуальні особливості розвитку у дітей 4–5 років органів відчуттів; ставлення дошкільників до дослідницької діяльності та експериментування; що у сенсорному вихованні дошкільників вдається легше, а що важче і чому; які методи і форми роботи найчастіше використовуються і які з них вважаються найбільш ефективними.

Усього в опитуванні взяло участь шість вихователів, у врахуванням кількості запитань анкети (вісім) потребувало якісно-кількісного аналізу 48 відповідей респондентів. Детальний перелік запитань анкети представлено у додатку № на стор. 113.

Дані аналізу планів педагогічної роботи, спостережень за стилем керівництва вихователів практичною діяльністю дошкільників та відповіді на запитання анкети дозволили одержати цікаву інформацію щодо впливу суспільного виховання на сенсорний розвиток дітей 4–5 років.

З огляду, що сім'я відіграє надзвичайно важливу роль у вихованні дитини дошкільного віку взагалі, у сенсорному розвитку зокрема, констатувальним експериментом були охоплені члени родин досліджуваних.

Робота з батьками

У процесі дослідження особливостей впливу сімейного виховання на сенсорний розвиток дітей 4–5 років використано два методи: спостереження за стилем керівництва батьками поведінкою і діяльністю дошкільників та опитування.

Спостереження

Згідно програми констатувального етапу дослідження за взаємодією дітей і батьків було проведено по три сеанси спостереження. Вони проводилися під час приходу дитини до дошкільного закладу зранку, на спільних з батьками заходах та під час вечірніх зустрічей та повернення додому. У протоколах спостережень фіксувалися:

- емоційне та змістове наповнення контактів;

- характер керівництва поведінкою дітей;
- кількість і характер приписів;
- наявність/відсутність інтересу до сенсорних умінь дитини;
- причини звернень із запитаннями до вихователя;
- особливості висловлювань.

З огляду, що в експерименті взяли участь 22 члени родин, усього було проаналізовано результати 66 сеансів спостережень та здійснено оцінку зафіксованих у протоколах проявів поведінки рідних дорослих під час спілкування з сином або донькою.

Опитування

Батькам пропонувалася анкета, близька за змістом до адресованої вихователям. Це давало можливість співставити оцінки експертів на одні й ті ж прояви, що засвідчують ставлення до сенсорного виховання дошкільників та здатність оцінювати в ньому власну роль.

Анкета містила вісім запитань, половина з яких були відкритого (пропонували широкі можливості для власного висловлювання), а половина – закритого характеру, тобто давали можливість обрати одну із запропонованих альтернатив. Усього отримано 178 відповідей, які зафіксували наявні у батьків уявлення про: зміст сенсорного розвитку дошкільника; оцінку важливості самостійного визначення дітьми 4–5 років основних властивостей предметів; найкраще розвинений у дитини орган відчуття; міру розвитку у сина (доньки) пізнавальної активності; ставлення дитини до експериментування та дослідництва; сильні і слабкі сторони сенсорного виховання дошкільника; використовувані в сім'ї методи і форми ефективного сенсорного розвитку.

Детально запитання анкети розкрито у додатку № 2 на стор 112.

Завдяки спостереженням та опитуванню отримано значний за обсягом та цікавий за змістом матеріал, який допоможе оцінити позитивний або негативний вплив сімейного виховання на сенсорний розвиток дітей 4–5 років.

Аналіз емпіричних даних по дошкільниках, педагогах і батьках представлено у підрозділах 2.2 та 2.3.

2.2. Характеристика рівнів сенсорної вихованості дітей 4–5 років

Матеріали даного підрозділу присвячено аналізу даних, отриманих в процесі проведення тематичних занять, дидактичних ігор та спостережень за досліджуваними 4–5 років. Оцінюючи особливості сенсорної вихованості дошкільників, ми орієнтувались на визначені у таблиці 2.1 критерії, показники, компоненти. Враховувалися інтенсивність і стабільність прояву означених показників під час виконання дітьми різних експериментальних завдань.

Зупинимося на аналізі та оцінках результатів проведених занять, спрямованих на визначення особливостей розвитку у дітей 4–5 років уявлень і знань про колір, форму та величину. Ми виходили з розуміння, що адекватність знань, позитивне емоційне забарвлення і самостійність відповідей засвідчують високий рівень сформованості у досліджуваних *когнітивного компоненту* сенсорної вихованості; оптимальні – достатній, проміжні – середній, елементарні – низький. Згідно даного підходу у таблиці 2.3 подано розподіл досліджуваних на рівні сформованості когнітивного компоненту.

Таблиця 2.3

**Кількісний розподіл досліджуваних 4–5 років на рівні сформованості
когнітивного компоненту сенсорної вихованості**

Рівень сформованості знань на заняттях	Високий (у %)	Достатній (у %)	Середній (у %)	Низький (у %)
«Назви колір» ,	20	30	40	10
«Визнач форму зображень»	30	20	30	20
«Порівняй деталі за величиною»	10	20	50	20

Якісний аналіз поданих у таблиці 2.3 кількісних даних дозволяє говорити про те, що в цілому лише близько половини дітей вказаного віку характеризуються високими та достатніми за обсягом, адекватністю й самостійністю знаннями про кольори, форми та величини. Отже, близько 50 % дітей 4–5 років відрізняються низьким та низьким рівнем їх сформованості і потребують спеціально організованої освітньої роботи. Встановлено, що найгірше діти орієнтуються у величині предметів, найкраще – у кольорах. Це необхідно буде врахувати у процесі організації формувального експерименту.

Цикл дидактичних ігор дозволив отримати інформацію про особливості емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до сенсорних еталонів, необхідності оволодіти ними та самооцінку цієї здатності. Високий рівень сформованості емоційно-ціннісного компонента сенсорної вихованості дошкільників засвідчувався їх позитивною емоційною спрямованістю на зміст завдання, процес його виконання та кінцевий результат, здатністю регулювати свої емоції, гармонійним їх поєднанням. Оптимальне співвідношення вказаних показників характеризувало рівень емоційно-

ціннісного компоненту сенсорної вихованості дитини як достатній, проміжне – середній, дисгармонійне – низький.

У таблиці 2.4 наведено узагальнені кількісні дані щодо сформованості у досліджуваних *емоційно-ціннісного компоненту* сенсорної вихованості, зафіксовані під час виконання досліджуваними 4–5 років життя трьох практичних завдань у процесі дидактичних ігор. Кожна з них спрямовувалася на з'ясування емоційного ставлення дошкільників до дій, пов'язаних з визначенням кольору, форм та величини різних предметів та себе як виконавців.

Таблиця 2.4

Кількісний розподіл досліджуваних 4–5 років на рівні сформованості емоційно-ціннісного компоненту сенсорної вихованості

Рівень сформованості емоційного ставлення під час виконання завдань	Високий (у %)	Достатній (у %)	Середній (у %)	Низький (у %)
<i>«Який колір подобається/не подобається?»</i>	30	20	40	10
<i>«Предмет якої форми складно використати у конструюванні?»</i>	20	20	40	20
<i>«Якої величини олівець незручний для малювання?»</i> ,	10	20	50	20

Як засвідчує якісний аналіз поданих у таблиці 2.4 кількісних даних, значна кількість дітей 4–5 років життя (від 50 % до 70 %) віднесена до середнього і низького рівнів сформованості емоційно–ціннісного компонента сенсорної вихованості. З'ясувалося, що від 30 % до 50 % досліджуваних

вирізняються високим і достатнім рівнями сформованості вказаного компонента. Як і у попередньому випадку, найскладніше усім дітям 4–5 років було стримувати свої негативні емоції, контролювати їх, не кинути розпочате на півдорозі, утриматися від плачу та роздратування під час визначення.

Водночас варто зауважити, що у дошкільників, віднесених до низького рівня сформованості емоційно-ціннісного компонента (від 20 % до 20 %) переважали гальмівні реакції: вони намагалися уникнути необхідності виконувати складне для них завдання, могли просто залишити його незакінченим і переключитися на іншу гру, назовні виявляли байдуже ставлення до негативних результатів своєї практичної діяльності.

Особливої уваги потребував аналіз даних спостереження та моделювання експериментальних ситуацій. Адже саме рівень розвитку *поведінкового компонента* сенсорної вихованості досліджуваних був визначальним, засвідчував наявні на початок експерименту уміння дітей дошкільного віку диференціювати та класифікувати кольори, форми і величини, правильно з ними діяти. У таблиці 2.5 представлено узагальнені дані аналізу результатів використання трьох методик.

Таблиця 2.5

Кількісний розподіл досліджуваних 4–5 років на рівні сформованості емоційно-ціннісного компонента сенсорної вихованості

Рівень сформованості поведінкового компонента у вказаних завданнях	Високий (у %)	Достатній (у %)	Середній (у %)	Низький (у %)
<i>«Знайди предмет схожого кольору»</i>	30	40	20	10
<i>«Коробка форм»</i>	20	30	30	20

Продовження таблиці

1	2	3	4	5
«Побудуємо сходинок»	10	20	50	20

Як засвідчує якісний аналіз представлених у таблиці 2.5 кількісних даних, від 30 % до 70 % дітей 4–5 років показали ви соку і достатню міру здатності диференціювати колори, форми і величини, контролювати свої дії, знаходити помилки, виправляти їх самостійно або після порад вихователя, повністю (хоча і з різною тривалістю) впоратися із завданнями. Значний розкид кількісних показників міри сформованості поведінкового компоненту досліджуваного явища свідчить про існування певних проблем навіть у сенсорно розвинених дітей в уміннях реально діяти з предметами різних кольорів, форм і величин. Дані підтверджують попередньо зафіксовану інформацію: найважче дітям 4–5 років визначатися з величиною предметів, особливо тих, що відрізняються несуттєво. Ця інформація бралася до уваги на етапі формування.

Встановлено, що в залежності від змісту завдань посередні та низькі показники сформованості поведінкового компоненту сенсорної вихованості зафіксовано у значній кількості досліджуваних – від 30 % до 70 %. На відміну від дошкільників двох попередніх рівнів, ці дошкільники потребували допомоги дорослого вже на початку виконання завдань. Зокрема, діти середнього рівня сформованості умінь і навичок визначення та використання в діяльності кольорів, різних форм та величин предметів, характеризувалися нестабільністю поведінки, невпевненістю дій, недостатньою саморегуляцією своєї активності Вони характеризувалися нестійкістю емоцій – дратувалися, плакали, коли в них щось не виходило, потребували підказок способів дій. Діти з низьким рівнем сформованості поведінкового компоненту сенсорної вихованості поводитися залежно від

опіки, допомоги і контролю дорослого. За її відсутності вони залишали роботу незавершеною і переключалися на іншу діяльність.

Узагальнення наведених вище даних щодо міри сформованості у дітей 4–5 років когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів уможливило визначення рівня сенсорної вихованості як інтегральної категорії, що засвідчує міру розвитку особистості в цілому, інтелектуального, емоційно-вольового та морального розвитку дошкільників вказаного віку зокрема.

З метою визначення середніх показників сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів використано десятибальну шкалу оцінок. Балами від 10 до 8 оцінювалися найвищі показники розвитку кожного з них; балами 7–6 – оптимальні, балами 5–3 – середні, балами 2–1 – найнижчі. Нуль не враховувався, оскільки кожна дитина 4–5 років бодай у якійсь мірі володіє елементарними знаннями, ставленням та вміннями.

Узагальнення даних, одержаних за усіма використаними у констатувальному експерименті методами роботи з дошкільниками, дозволило виділити чотири рівня їхньої сенсорної вихованості – *високий, достатній, середній та низький*. Критеріями оцінки слугували визначені вище показники і структурні компоненти. Якісно-кількісну характеристику кожного рівня сенсорної вихованості подано у таблиці 2.6.

Наведені у таблиці 2.6 узагальнені дані щодо міри сенсорної вихованості дітей 4–5 років, одержані під час виконання досліджуваними завдань сенсорної спрямованості на заняттях та в іграх дозволяє зробити декілька узагальнень:

- лише близько третини дітей 4 – 5 років життя за звичних умов сенсорного виховання характеризуються відповідною віку системою адекватних життєвим реаліям знань і умінь, здатні впізнавати, диференціювати та використовувати в діяльності предмети доступних можливостям кольорів, форм та величин;

Таблиця 2.6

*Якісно-кількісна характеристика представників виділених рівнів
сенсорної вихованості дошкільників*

Рівні сенсорної вихованості	Характеристика представників кожного рівня	Кількість дітей (у %)
Високий	Активно сприймає оточуючі предмети та їх властивості; впізнає, розрізняє їх; диференціює знайомі і незнайомі кольори, форми, величини, предмети; знає і правильно називає основні кольори, форми, величини предметів; аргументує свою думку; вирізняється емоційною сприйнятливістю; вербалізує свої чуттєві враження; позитивно емоційно реагує на яскраві кольори, незвичну форму, нетипові величини; пишається своєю здатністю розпізнавати колір, форму, величину; самостійно виконує завдання на розпізнавання кольорів, форм, величин; звертається за допомогою у разі об'єктивної необхідності; орієнтується як на зовнішній вигляд предмету, так і на його словесний опис; порівнює предмети між собою, узагальнює, групує за спільними властивостями; ретельно обстежує, адекватно використовує знання в діяльності; регулює свої дії, знаходить і виправляє помилки; ініціює необхідність внесення змін; розраховує на схвалення дорослого; виявляє високий інтерес до дослідництва та експериментування..	20
	Володіє оптимально системою знань сенсорних еталонів; здебільшого правильно визначає основні кольори, форми і величини предметів, як правило, правильно їх називає; диференціює знайомі і незнайомі сенсорні еталони, виявляє пізнавальний інтерес до невідомого; досить впевнено групує, систематизує, класифікує предмети за певними властивостями; відчуває певні складності під час вербалізації своєї думки;	

Продовження таблиці

1	2	3
Достатній	здебільшого самостійно визначає колір, форму та величину, проте подекуди потребує допомоги дорослого; емоційно сприйнятливий і досить врівноважений; здатність контролювати і регулювати свої емоції та поведінку певною мірою залежить від нагадувань вихователя; значною мірою орієнтований на емоційну підтримку та позитивну оцінку авторитетних дорослих; самооцінні судження вельми обережні; прагне успіху в сенсорній діяльності, водночас уникаючи надмірного ризику..	25
Середній	Знання сенсорних еталонів елементарні, проте здебільшого правильні; уміння обстежувати предмети розвинене недостатньо, триває недовго; пізнавальний інтерес ситуативний; групує, класифікує предмети за кольором, формою, величиною здебільшого за підтримки і заохочення вихователя; дії невпевнені, надміру обережні; легко і часто звертається за допомогою до авторитетних дорослих; емоційно недостатньо врівноважені, бурхливо реагують на невдачі, саморегуляція розвинена недостатньо; самооцінка невизначена або нестійка, коливається від позитивної до негативної; з побоюванням ставиться до дослідництва та експериментування, прагне досягти успіху у виконанні знайомих і нескладних завдань; потребує схвалення і заохочення.	40
	Знання сенсорних еталонів примітивні, обмежені, схематичні; часто помиляється у назві кольорів, форм, величин; пізнавальний інтерес проявляється лише в окремих ситуаціях; емоційно загальмований, закритий; діє невпевнено, шляхом спроб і помилок; без заохочення і допомоги дорослого виявляється безпорадним, може покинути розпочате, не довівши завдання до кінця; прагне не стільки досягти успіху в	

Низький	сенсорній діяльності, скільки уникнути невдачі та негативних оцінок дорослого; не виявляє інтересу до дослідництва та експериментування; зорієнтований на дотримання вимог дорослого та відтворення зразка; самоконтроль і саморегуляція не розвинені, перекладає відповідальність за успіх на дорослого; самооцінка занижена; недовірливий до людей, важко входить у дитячий колектив.	15
----------------	---	-----------

- п'ята частина досліджуваних характеризуються дещо меншим об'ємом в цілому правильних знань про доступні віку кольори, форми, величини й водночас певною ситуативністю емоцій, дещо меншою здатністю самостійно регулювати поведінку та використовувати в практичній діяльності освоєні сенсорні еталони;

- 40 % дітей 4–5 років життя вирізняються нестабільністю сенсорного досвіду, плинністю й ситуативністю настрою та умінь застосовувати у практичній діяльності свої знання про колір, форму та величину; характеризуються певною залежністю від заохочувань і допомоги дорослого, подекуди передчасної;

- 10 % досліджуваних дошкільного віку характеризуються несформованістю доступних віку знань і умінь, зокрема здатності диференціювати, систематизувати, класифікувати предмети за кольором, формою, величиною; вирізняються постійною залежністю дій від допомоги й керівництва вихователя.

Таким чином, можна говорити, що лише половина дітей 4–5 років відносяться до високого та достатнього рівнів сенсорної вихованості, характеризуються гармонійним поєднанням знань, ставлення та умінь застосовувати в діяльності предмети необхідного для успішного виконання завдань кольору, форми або величини. Це актуалізує необхідність аналізу чинників, що визначають такий стан речей. Зокрема, потребує з'ясування питання, як саме впливають на сенсорну вихованість дошкільників

дошкільний заклад та сім'я, наскільки співпадають знання, ставлення та технології сенсорного виховання, використовувані вихователями і батьками. Цьому питанню присвячуються матеріали підрозділу 2.3.

2.3. Особливості впливу ЗДО та сім'ї на сенсорну вихованість дошкільників

З метою визначення впливу суспільного і сімейного виховання на сенсорний розвиток досліджуваних 4–5 років здійснено аналіз відповідей вихователів базового закладу дошкільної освіти та представників родин на запитання анкети. Зміст анкет для вказаних респондентів був аналогічним, що дозволяло порівняти їхні відповіді на однакові або схожі запитання. Враховуючи специфіку різних соціальних інститутів, запитання формулювалися адресно.

Зупинимося на аналізі даних опитування педагогів, відповідальних за організацію сенсорного виховання дошкільників у базовому ЗДО. Деталізація варіантів відповідей, подана у таблиці 2.7, дозволить отримати інформацію як щодо загальної стратегії організації педагогом процесу виховання, так і їхнього ставлення до сенсорного зокрема.

Таблиця 2.7

Кількісний розподіл відповідей вихователів на запитання анкети

Спрямованість запитань	Варіанти відповідей	Кількість досліджуваних (у %)
Критерії оцінки вихователем сенсорного розвитку дошкільників	Уміння обстежувати предмети	40
	Знання сенсорних еталонів	30
	Правильні дії з предметами різного кольору, форми, величини	30

Продовження таблиці

1	2	3
Кількість дітей, які володіють знаннями основних кольорів, форм, величини	Лічені діти	10
	Близько третини	30
	Майже половина	40
	Більшість	20
	Усі діти	0
Кількість дошкільників з високою пізнавальною активністю	Окремі дошкільники	20
	Третина дітей в групі	40
	Більшість дітей	30
	Усі діти	10
Який орган відчуття краще розвинений у більшості дошкільників 4–5 років	Зір	50
	Слух	20
	Нюх	10
	Дотик	10
	Смак	10
Ставлення дошкільників до експериментування, дослідження	Зацікавлене	50
	Стримане, обережне	20
	Боязке	20
	Байдуже	10
Які властивості предметів дітям визначити складніше	Колір	20
	Форму	30
	Величину	50
Методи сенсорного розвитку дошкільників	Обстеження	80
	Порівняння	10
	Не знаю	10

Продовження таблиці

1	2	3
Засоби сенсорного виховання дітей 4–5 років	Дидактичні ігри	60
	Зображувальна діяльність	30
	Конструювання	10

Узагальнення даних опитування дозволяє сформулювати декілька основних думок щодо обізнаності й ставлення педагогів базового ЗДО до проблеми сенсорного виховання дітей 4–5 років.

Відповіді на перше запитання, пов'язане з визначенням вихователями критеріїв оцінки міри сенсорної вихованості дошкільників, засвідчило, що в цілому опитані найбільш показовими вважають уміння дітей обстежувати предмети, володіння ними основними сенсорними еталонами та правильні дії з предметами основних кольорів, форм і величин. При цьому, визначаючи важливість знань дітьми сенсорних еталонів більшість респондентів звертала увагу на знання геометричних форм, шкал величини і кольорового спектру. Окремі вихователі надавали значення не лише означеним шкалам, а й просторовій і часовій орієнтації дітей, сприйняттю ними музичних звуків та людської мови.

Оцінки педагогами здатності дітей 4–5 років обстежувати, диференціювати, називати та застосовувати в діяльності предмети різних кольорів, форм і величин виявилися доволі різноманітними. Констатовано, що 40% респондентів вважають, що майже половина дошкільників вказаного віку володіє доступними віку знаннями геометричних форм, шкал кольорового спектру і величин й уміннями правильно їх застосовувати у різних видах діяльності; третина вважає сенсорно розвиненими лише близько 30% дошкільників. Водночас встановлено, що третина опитаних педагогів вдалися до крайніх оцінок сенсорного розвитку вихованців: з них 10%

виявилися вельми критичними й вимогливими, позитивно оцінили рівень сенсорного розвитку лише лічених дітей; 20 % відносять до цієї категорії більшість дітей своєї групи. Згідно наших даних, обидва крайні типи оцінних суджень вихователів неадекватні, не відображають реальний стан речей. Отже, принаймні третина опитаних педагогів, відповідальних за якість сенсорного розвитку дітей 4–5 років недостатньо поінформована як у критеріях оцінки даного особистісного феномену, так і в оцінках реальних знань та умінь вихованців.

Думки респондентів щодо особливостей розвитку у вихованців 4–5 років пізнавальної активності виявилися різними. Слід визнати, що 40 % педагогів виявилися поміркованими оптимістами, визнали по-справжньому зацікавленими у пізнанні нового третину дітей вказаного віку. Ці дані цілком співпадають з нашими експериментальними даними, що засвідчує адекватність оцінок пізнавальної активності дітей значної кількості вихователів. Водночас оцінки суджень переважної більшості опитаних педагогів (60 %) суттєво відрізнялися від схарактеризованих. Так, з них 20 % виявилися скептиками, високо оцінили пізнавальну активність лише п'ятої частини групи; третина виявила неправомірний оптимізм, вважаючи цілеспрямовано активними більшість дошкільників; 10 % виявилися нереалістично оптимістичними, вважаючи здатними стабільно виявляти пізнавальний інтерес до завдань сенсорної спрямованості усіх дітей без виключення. Отримана інформація передбачає включення до програми формувального експерименту вправління вихователів базового ЗДО у знанні критеріїв оцінки наявності у дітей стабільного пізнавального інтересу.

Відповідаючи на запитання щодо домінантного органу відчуття дітей 4–5 років, половина педагогів надали перевагу зору, а п'ята частина – слуху. На нюх, дотик та смак вказали лише по 10 % вихователів. Це засвідчує переважання у дорослих під час спілкування з дітьми вказівок типу:

«Подивіться, які красиві квіти» (навантаження на зорове сприйняття) або «Уважно послушайте» (навантаження на слух).

Оцінки вихователями ставлення дошкільників до експериментування засвідчили, що половина дітей 4–5 років виявляють до них інтерес, діють зацікавлено, радіють маленьким відкриттям. Одночасно констатовано, що 40 % дошкільників ставляться до необхідності знайомитися з новим, досліджувати властивості раніше незнайомих предметів у більшій або меншій мірі обережно: ризик вони пов'язують з можливістю помилок, зауважень дорослих, ймовірністю неуспіху. 10 % досліджуваних дошкільного віку, на думку педагогів, виявляють байдуже ставлення до пропозиції дослідити новий об'єкт, продовжують займатися обраною раніше справою.

Визначаючи властивості предметів, які більшості дошкільників визначати вельми складно, 50 % вихователів ЗДО вказали на величину. Педагоги зазначали, що диференціювати шкалу кольорового спектру та геометричні форми дітям 4–5 років легше, ніж величину, особливо у випадках, коли порівнюються різні предмети та використовуються несуттєво відмінні величини.

З'ясувалося, що до основних методів ефективного сенсорного розвитку дошкільників переважна більшість педагогів (80 %) віднесли обстеження, а до засобів – дидактичну гру (60 %). З'ясувалося, що порівняння як метод сенсорного розвитку використовується рідше, ніж це бажано робити. До інших способів сенсорного виховання педагоги віднесли образотворчу діяльність та конструювання.

В ході дослідження проаналізовано відповіді на запитання анкети батьків досліджуваних дошкільників. Узагальнену інформацію подано в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Кількісний розподіл відповідей батьків на запитання анкети

Спрямованість запитань	Варіанти відповідей	Кількість батьків (у %)
Що таке сенсорна вихованість дошкільника	Використання органів чуття	20
	Знання кольорів, форм, величини	30
	Правильні дії з предметами	20
	Не знаю	30
Важливість сенсорного виховання для життя	Важливе	70
	Не особливо важливе	30
Який орган відчуття краще розвинений у вашої дитини	Зір	20
	Слух	40
	Нюх	10
	Дотик	10
	Смак	0
	Не знаю	20
Розвиток пізнавальної активності сина (доньки)	Висока пізнавальна активність	60
	Достатній рівень	20
	Посередньо розвинена	10
	Низька пізнавальна активність	10
Ставлення дошкільників до експериментування, дослідження	Зацікавлене	70
	Обережне, боязке	20
	Байдуже	10

Продовження таблиці

1	2	3
Які властивості предметів вашій дитини визначити складно	Колір	20
	Форму	30
	Величину	30
	Не знаю	20
Методи сенсорного розвитку сина (доньки)	Обстеження	40
	Порівняння	20
	Не знаю	40
Засоби сенсорного виховання дитини	Ігрова діяльність	40
	Малювання	40
	Трудові доручення	20

Аналіз відповідей батьків на запитання анкети дозволяє зробити декілька узагальнень.

Констатовано, що визначити зміст поняття «сенсорне виховання батькам виявилось непросто. Більшість членів родин (70 %) підкреслили, що йдеться про навчання дитини умінню використовувати різні органи відчуттів, орієнтуватися у кольорах, геометричних формах та величині предметів, а також правильні практичні дії з різними предметами. Слід зазначити, що третина батьків визнали, що не можуть чітко відповісти на поставлене запитання.

Оцінюючи важливість сенсорної вихованості дитини для життя, переважна більшість батьків (70 %) дала високу оцінку даного напрямку виховної роботи. Водночас 30 % членів родин зазначили, що сенсорне виховання не таке важливе як виховання слухняності й чемності. Це

засвідчує необхідність організації просвітницької роботи відповідної спрямованості на етапі формування.

Відповіді на запитання щодо домінантного у сина (доньки) органу відчуття виявилися різноманітними. Найчастіше батьки вказували на розвиненість у дошкільника слуху (40 %), що пояснюється їхньою установкою на вправлянні дитини в умінні чути і виконувати прохання і вимоги дорослих. П'ята частина опитаних надала перевагу зору, по 10 % – нюху і дотику. З'ясувалося, що 20 % рідних дорослих задовольнилися відповіддю «не знаю», яка засвідчує низьку поінформованість в індивідуальних особливостях дитини.

Визначаючи методи сенсорного розвитку дитини, 40 % батьків вказали на важливість уміння обстежувати предмети, 20 % – уміння порівнювати схоже-відмінне. Встановлено, що 40 % батьків не спромоглися визначитися з цим питанням, задовольнилися ухильною відповіддю «Не знаю». Більш різноманітними виявилися судження щодо способів сенсорного розвитку дітей 4–5 років. За визначенням батьків, дитина вправляється в умінні розрізняти кольори, форми і величини в ігровій діяльності, малюванні та під час виконання трудових доручень.

Таким чином констатовано, що по багатьох питаннях, пов'язаних із сенсорним вихованням дитини дошкільного віку батькам було складніше, ніж педагогам, визначитися, сформулювати власне судження та обґрунтувати його. На відміну від вихователів, близько третини членів родин не змогли відповісти на запитання, пов'язані як із змістом сенсорного виховання, так і з оцінкою нахилів і умінь власної дитини. Це актуалізує необхідність поглиблення їхніх знань з даного питання у формувальному експерименті.

Висновки до II розділу

Розроблено комплексну методику, яка уможливила вивчення особливостей сенсорної вихованості дітей 4–5 років життя. У процесі спостережень, дидактичних ігор і тематичних занять отримано широкий обсяг інформації щодо орієнтації дошкільників у геометричних фігурах, шкалі величин і кольоровому спектрі

Визначено сутність поняття «сенсорне виховання дошкільника», під якою розуміється процес цілеспрямованого розвитку і збагачення чуттєвого досвіду дитини 4–5 років, активізація її відчуттів і сприймань. Повноцінне сприйняття нею оточуючого світу передбачає оволодіння уявленнями про зовнішні властивості предметів, зокрема про їх колір, форму, величину. Результатом сенсорного виховання як процесу доручення дитини до адекватного сприйняття оточуючої дійсності виступає «сенсорна вихованість», яка засвідчується відповідною віку мірою сформованості уявлень дитини про основні зовнішні властивості предметів. У дослідження йдеться про основні з них – уявлення про систему доступних для засвоєння дитиною 4–5 років геометричних фігур, шкали величин та кольорового спектру. Засвоєння сенсорних еталонів виступає важливою умовою інтелектуального розвитку дошкільника.

Визначено критерії, показники та компоненти сенсорної вихованості дітей 4–5 років. Основними критеріями визначено: адекватність знань основних властивостей предметів, емоційне сприйняття сенсорних еталонів, самостійність та саморегуляція дій. На основі означених критеріїв, показників кожного та з врахуванням компонентної структури досліджуваного явища визначено чотири рівні сенсорної вихованості дітей 4–5 років життя – високий, достатній, середній і низький.

Основним чинником впливу на міру сенсорної вихованості дітей дошкільного віку визнано особливості ставлення до вказаного напрямку педагогічної роботи закладу дошкільної освіти та сім'ї. Констатовано, що

педагоги краще за батьків розуміють зміст сенсорного виховання та орієнтуються у методах, формах і способах сенсорного розвитку дошкільників. Третина представників сімей виявилися недостатньо обізнаними як у змісті вказаного напрямку виховної роботи, так і в індивідуальних особливостях власних дітей.

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МЕТОДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ТА ОЦІНКА ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов організації формувального експерименту

Базуючись на емпіричних даних констатувального експерименту, ми дійшли висновку, що процес сенсорного виховання вимагає оптимізації, організації цілеспрямованої роботи з дітьми 4–5 років, педагогами базового ЗДО та батьками досліджуваних дошкільників. Як зазначають провідні фахівці, оптимізувати означає створити умови, найбільш сприятливі для реалізації виховних завдань, які враховують специфіку регіону та особливості учасників експерименту.

В ході організації формувального експерименту у педагогічну практику упроваджувалися важливі для оптимізації процесу сенсорного виховання методологічні підходи, зокрема діяльнісний, особистісно орієнтований і компетентнісний.

Завдяки упровадженню діяльнісного підходу, обґрунтованого О. Леонтєвим, діти 4–5 років розглядалися нами не лише як об'єкти виховного впливу, а й активні його суб'єкти, які мають право на власні уподобання, думку, вибір діяльності, на реалізацію своїх прагнень. Процес сенсорного виховання здійснювався у різних видах діяльності – предметно-практичні, ігровій, образотворчій. Програмою формувального експерименту передбачалося, що комплекс виконуваних досліджуваними завдань активізував суб'єктну активність дитини, схарактеризовану В. Слободчиковим, Є. Суботським, В. Татенко. Актуалізація у формувальному експерименті проблеми суб'єктності уможливила надання дошкільника право на вільний вибір та власні способи вирішення проблемних завдань доступної міри складності.

Особистісно орієнтований підхід орієнтував нас на необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей досліджуваних. Базуючись на положеннях О. Запорожця, С. Мухіної, В. Котирло, під особистістю ми розуміли особу, здатну самотійно визначатися у соціальному докїллі. Реалізація у педагогічну практику базового ЗДО особистісно орієнтованого підходу актуалізувала на етапі формування такі аспекти експериментальної роботи, як вправління дошкільників в уміннях виявляти елементарні форми самотійності й креативності.

Впровадження у формувальному експерименті компетентнісного підходу базувалося на положенні О. Кононко, згідно з яким компетентність визначається як інтегральна характеристика особистості, яка засвідчується комплексом доступних віку знань, умінь, елементарної системи цінностей, проявних у та базових якостях дитини. З огляду на спрямованість нашого дослідження, до таких якостей віднесено самотійність, креативність, відповідальність.

Визначаючи педагогічні умови оптимізації процесу сенсорного виховання, ми виходили з розуміння, що вони мають стосуватися усіх учасників експериментальної роботи – дітей 4–5 років, вихователів базового ЗДО та батьків вихованців. До основних педагогічних умов віднесено:

1. *Вправління дітей 4–5 років в умінні виявляти у сенсорній діяльності доступну віку самотійність.*
2. *Гуманізація цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтація педагогів на сенсорну культуру як його результат.*
3. *Осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти і сім'ї.*

Перша педагогічна умова оптимізації процесу сенсорного виховання дітей 4–5 років спрямована на *вправління дітей 4–5 років в умінні виявляти доступну віку самотійність*. Її упровадження ґрунтувалося на теоретичних положеннях провідних психологів і педагогів, які обґрунтували суть,

специфіку та важливість розвитку у дітей дошкільного віку самостійності і креативності.

Згідно досліджень Р. Буре, Г. Годіної, Д. Ельконіна, О. Кравцової, Є. Суботського, за оптимальної організації освітнього процесу діти можуть досягти високого рівня самостійності в різних видах діяльності – дитячому експериментуванні, конструюванні, зображувальній та діяльності. На думку вказаних авторів, найбільш яскраво дитяча ініціатива й прагнення до автономності проявляються в ігровій діяльності [9].

Обґрунтовуючи важливість виховання самостійності у різних видах діяльності, Г. Люблінська, О. Кононко, З. Гуріна відносять її до базових якостей особистості дошкільника і підкреслюють необхідність підтримки педагогами намагань дитини діяти незалежно від підтримки і допомоги дорослого, виявляти власну ініціативу, поводитись відповідально, регулювати свої емоції [26].

На особливу увагу заслуговує підхід до проблеми сенсорного виховання М. Монтесорі, яка довела можливість і доцільність розвитку самостійності дошкільника в сенсорній діяльності. Вона зауважує: головне у сенсорно-орієнтованому вихованні – спонукати дитину до самонавчання, до саморозвитку; допомогти їй виконати завдання самостійно. На її думку, завдання дорослих – організувати умови, які уможливають самостійні дії дитини, сприяють виробленню прагнення йти своїм унікальним шляхом розвитку. Дидактичні матеріали М. Монтесорі доступні для використання кожною дитиною, дозволяють їх обирати на власний розсуд, виробляють звичку тримати їх у порядку. Мета автора – з допомогою дидактичного матеріалу розвивати чуттєву сферу дітей, навчити їх диференціювати різні відчуття – зорові, слухові, тактильні, смакові. У такий спосіб відомий педагог заохочує і підтримує розвиток власних сил дитини, навчає її поважати себе за вправність, умілість, доброзичливість. М. Монтесорі пропонує для розвитку кожного відчуття підбирати спеціальний матеріал, упроваджувати ізольовані вправи для їх поглиблення [31].

Упровадження в освітній процес базового ЗДО *другої педагогічної умови* – гуманізація цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтація педагогів на сенсорну культуру як його результат – актуалізувало необхідність уточнення понять «гуманізація», «культура» та «сенсорна культура».

«Гуманізм» – це визнання цінності дошкільника як особистості, його права на вільний розвиток і прояв своїх сенсорних здібностей. Гуманізація процесу сенсорного виховання дитини 4–5 років передбачала необхідність її перетворення на центральну фігуру, збагачення уявлень педагогів і батьків про її індивідуальні особливості, індивідуальну історію життя, уподобання.

Працюючи з педагогами і батьками, ми орієнтували їх на визнання гуманістичних цінностей. Вихідними слугували положення Т. Поніманської, яка кваліфікує гуманістичне виховання як суб'єкт-суб'єктну взаємодію дорослого і дитини дошкільного віку і характеризує гуманістичну позицію дорослих крізь призму таких складових: сприйняття ними дитини 4–5 років як самоцінного суб'єкта; уміння здійснювати міжсуб'єктну діалогічну взаємодію; ставлення до себе як суб'єкта гуманістичних перетворень педагогічного процесу; посилення уваги до духовно-моральної сторони свого зростання; усвідомлення важливості самовираження й самореалізації дошкільника.

Т. Поніманська радить вдатися до філософського змісту «гуманістичне виховання», який визначає пріоритет чинників аксіології в освіті та концепції діалогової взаємодії суб'єктів пізнання світу. Вона підкреслює: соціальний зміст гуманізації виховання пов'язаний з духовним оздоровленням суспільства і гармонізацією взаємин; педагогічний зміст гуманістичного виховання в широкому сенсі спрямований на розвиток дитини як мети виховання, в якому педагог і дитина виступають суб'єктами. Визначаючи спеціальний педагогічний сенс гуманістичного виховання, автор наголошує: воно репрезентується як взаємодія дітей і вихователів у полісуб'єктному виховному середовищі [39].

Як зазначає Т. Поніманська, гуманістичне виховання – це не прямий вплив на особистість дошкільника, а соціальна взаємодія з ним. Виховний ефект виховного процесу значною мірою визначається тим, якою мірою його учасники усвідомлюють себе особистостями. На думку вказаного автора, гуманістичний підхід до виховання (для нашого дослідження – сенсорного виховання), значною мірою визначається світоглядом педагогів і батьків, їхньою здатністю індивідуалізувати цей процес та інтегрувати зміст виховних завдань (у даному випадку сенсорної спрямованості). Т. Поніманська стверджує; гуманізм має перетворитися на цінність, норму і принцип організації педагогічної діяльності. Вона зауважує: час відмовитися від немотивованої критики дитини, різкої форми зауважень, прямих заборон [40].

В ході упровадження у педагогічну практику другої педагогічної умови оптимізації процесу сенсорного виховання дошкільників 4–5 років, ми виходили з розуміння, що слово походить від латинського *colo, –ere*, що означає «культивувати», «обробляти душу» (Цицерон). Оперуючи ним, фахівці говорять про спосіб подолання особистістю різних негативних проявів, визначають культуру як інструмент для перетворення людини в повноцінного громадянина. Вихідними на етапі формування слугували положення, згідно яких культура є поєднанням людських знань, переконань і прийнятих у суспільстві норм поведінки, які переймає нове покоління і які з часом передаються майбутнім поколінням. Взято до уваги позицію І. Зязюна, згідно якої культура є системою програм людської діяльності, поведінки і спілкування для зміни та удосконалення суспільного життя в усіх його проявах; могутнім чинником соціального розвитку особистості на усіх вікових етапах; якісною характеристикою суспільного життя; уособленням специфічного способу людської життєдіяльності, зафіксованого в результатах діяльності та системі соціальних норм і правил [24].

Орієнтуючись в процесі реалізації гуманістичного підходу до сенсорного виховання дошкільників на важливість досягнення такого його

результату як *сенсорна культура*, ми ґрунтувалися на доробку Л. Венгера. Вказаний фахівець, розробляючи систему сенсорного розвитку дитини дошкільного віку, акцентує увагу на важливості виховання в неї з перших років життя «*сенсорної культури*». Це, на думку автора, пов'язано, зокрема, з тим, що високий рівень її розвитку обумовлює готовність дошкільника до творчої діяльності. На думку Л. Венгера, витoki сенсорних здібностей лежать у загальному рівні сенсорного розвитку. Автор зазначає: сенсорна культура як результат сенсорного виховання засвідчується відповідним віку рівнем розвитку у дитини сенсорних процесів – відчуттів, сприймань, уявлень, сформованістю сенсорних еталонів; орієнтацією на норми культури, прийнятої у суспільстві. Л. Венгер підкреслює: індивідуальна сенсорна культура базується на культурі суспільства взагалі, сенсорній зокрема [12].

Обґрунтування *третьої педагогічної умови* – *осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у ЗДО і сім'ї* – потребувало звернення уваги на проблемі інновацій. У процесі організації формувального експерименту необхідно було визначити, яким має бути педагог ЗДО як особистість і професіонал у столітті інформаційних технологій; яким чином ми маємо сприяти пристосуванню ним свого професійного зростання до умов і вимог сучасного життя; як створити розвивальне середовище, сприятливе для актуалізації таких особистісних якостей, як інноваційність і творчість.

У перекладі з латини *innovation* – оновлення, нововведення. Як зазначають фахівці, інновація – це процес освоєння людиною нового методу, методики, технології, програми. По суті йдеться про цілеспрямовані зміни, які вносять у звичне освітнє середовище нові елементи, продукують перехід освітньої системи з одного стану в інший. Відомий український науковець І.Зязюн визначає технологію як спосіб системної організації освітньої діяльності, що зумовлюється рефлексією, стандартизацією, використанням спеціалізованого інструментарію.

Оскільки йдеться про осучаснення освітніх технологій, доречним видається зауваження І.Зязюна, який зазначає: етимологія слова «технологія» означає знання обробки матеріалу, мистецтво володіння процесом, завдяки якому персоналізується. Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів і умов. У процесуальному розумінні технологія відповідає на запитання: «Як зробити, якими засобами?».

У ході проведення формувального експерименту стала у нагоді деталізація І.Зязюном поняття «педагогічна технологія». Як зазначає автор, це системний, концептуальний, інваріантний опис діяльності педагога і дитини, спрямований на досягнення освітньої цілі. Це завжди квінтесенція виховної системи, базове утворення, в якому фіксується її своєрідність і специфічні особливості теоретичного складу і категоріального апарату. Це проект певної педагогічної системи, яка реалізується. Це спосіб організації, спосіб думок про матеріали, людей, моделі і системи. Це перевірка екологічних можливостей проблеми. Педагогічна технологія передбачає визначення цілей через результати освіти, вираження в усвідомлених діях дітей [23].

На етапі формування ми орієнтувалися на підхід до модернізації освітнього процесу українського фахівця А. Мазаракі, присвячений проблемі інноваційних технологій. Автор зазначає: інноваційний процес – це комплексна діяльність із створення, освоєння, використання та розповсюдження нового, а також відкритість педагога новому досвіду, його готовність впроваджувати нові технології і підходи до рішення конкретних педагогічних задач. Видається актуальною порада переходити від методичних рекомендацій «як треба» до методичного підходу, зщасенованого на принципі творчого пошуку педагога відповідей на складні запитання.

Взято до уваги положення вказаного вище фахівця, згідно з яким важливо не лише оснастити педагога необхідними теоретичними знаннями,

але й сприяти набуттю ним практичних навичок. А. Мазаракі пропонує з цією метою використати відеотренінги, мініпроекти необхідної спрямованості, ділові ігри, які уможлиблюють розробку та апробацію тієї чи іншої інноваційної технології. На думку автора, поступово у педагога формується інноваційний стиль мислення, готовність приймати новаторські рішення, здатність діяти самостійно і творчо. Заслуговує на уваги висновок даного автора з приводу необхідності зміни поглядів педагога відносно традиційних підходів до освіти та обрання стратегії інноваційного пошуку. Важливо, щоб педагог виступав як автор, розробник, дослідник, користувач і пропагандист нових педагогічних технологій [30].

Узагальнюючи підходи провідних фахівців до використання в освітньому процесі інноваційних технологій, резюмуємо аспекти проблеми, важливі для організації нашого формувального експерименту. З огляду на те, що він спрямовувався на оптимізацію процесу сенсорного виховання дітей 4–5 років, основою стратегією його організації слугували:

- розширення й поглиблення інноваційних знань педагогів і батьків вихованців; набуття ними сукупності наукових відомостей про використання інновацій в педагогічному процесі;
- вправлення дорослих учасників експерименту у набутті інноваційних умінь, здатності самостійно у відведений час з високою якістю розв'язувати інноваційні задачі;
- сприяння у набутті навичок, формування інноваційних цінностей та інноваційної культури;
- плекання творчого підходу до використання педагогом сучасних технологій в процесі сенсорного виховання дітей 4–5 років життя, що уможливить вільне конструювання схем організації сенсорної діяльності, внесення доцільних змін і доповнень, вдосконалення педагогічної майстерності.

Визначена стратегія організації формувального експерименту передбачає комплексне застосування визначених вище умов оптимізації

процесу сенсорного виховання досліджуваних 4–5 років. Вона розрахована на уведення в педагогічний процес базового ЗДО педагогічних інновацій, досягнення високих результатів за найменших фізичних, розумових, емоційних та часових витрат, що засвідчуватиме її оптимальність.

Деталізацію методики формувального експерименту відповідно до визначених у даному підрозділі педагогічних умов оптимізації процесу сенсорного виховання дошкільників буде здійснено у наступному підрозділі.

3.2. Методика формувального експерименту

Мета формувального експерименту полягала у розробці комплексної методики, спрямованої на покращання показників сенсорної вихованості дітей 4–5 років життя, розширенні та поглибленні знань педагогів і батьків про суть та роль чуттєвого сприйняття світу у формуванні життєвої компетентності дошкільників, збагачення дошкільного закладу та родин досліджуваних сучасними технологіями сенсорного виховання.

Згідно виділених у попередньому підрозділі педагогічних умов оптимізації процесу сегсорного виховання дошкільників 4–5 років життя на поведінки. У таблиці 3.1 схарактеризовано методи формування під кожен з визначених педагогічних умов.

Таблиця 3.1

Методи формувального експерименту відповідно до визначених педагогічних умов

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ	МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ
<i>Вправлення дітей 4–5 років в умінні виявляти у сенсорній діяльності доступну віку самотійність</i>	Набір з 12 ігор–вправ: «Качечка», «Фрукти на тарілці», «Візок», «Автобус», «Знайди таке саме за формою», «Зроби доріжку», «Овочі на тарілці», «Квіти на галявині», «Транспорт», «Хто сховався?», «Знайди матрійці будиночок», «Прикрасимо ялинку»

Продовження таблиці

1	2
<i>Гуманізація цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтація педагогів на сенсорну культуру як його результат</i>	<i>Семінар–практикум з елементами тренінгу «Виховання сенсорної культури у дітей 4–5 років», Ділова гра «Розвиваємо рефлексію»</i>
<i>Осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у ЗДО і сім'ї.</i>	<i>Для педагогів: Семінар–практикум «Осучаснення технологій сенсорного виховання»; Пам'ятка «Оптимізація сенсорного виховання»; Для батьків: Консультації: «Сенсорний розвиток: суть та завдання», «Ігри і завдання з сенсорного розвитку»; Пам'ятка «Створення вдома предметно–розвивального середовища»; Збори–практикум «Сенсорика як засіб розвитку розумових здібностей»</i>

Зупинимося детальніше на характеристиці методів формувального експерименту.

Методи під першу педагогічну умову

З метою вправлення дітей 4–5 років в умінні виявляти у сенсорній діяльності доступну віку самостійність використано набір ігор-вправ, спрямованих на розвиток умінь диференціювати кольори, форми, величину. Експериментатор створював сприятливе середовище для вправлення дошкільників у сенсорних уміннях та самостійних діях. Нижче схарактеризовано кожну ігру-вправу для досліджуваних дошкільного віку.

«Качечка»

Дидактичне завдання: вправляти дітей в уміннях добирати вкладки різної форми і вкладати їх у відповідні вирізи. Закріпити знання про червоний та жовтий кольори. Збагатити словник словами: качечка, голова, тулуб, носик. Не втручатися передчасно у діяльність досліджуваних, допомагати шляхом роз'ясень, нагадувань, емоційної підтримки. Педагог утримується

від прямої підказки та підміни дій дітей власними разом з дошкільниками радіє результату.

«Фрукти на тарілці»

Дидактичне завдання: вправляти дітей в умінні вкладати зображення фруктів у відповідні вирізи; закріпити знання про кольори. Збагачувати словник словами: вишні, яблуко, груша, слива, фрукти. Дидактичний матеріал: на картці круглої форми вирізані силуети фруктів. Експериментатор здійснює лише опосередковану та часткову допомогу, надаючи дошкільникам можливість впоратися самостійно та порадіти за свою спроможність.

«Візок»

Дидактичне завдання: вправляти дошкільників в умінні самостійно добирати вкладки різної форми до відповідних вирізів. Закріпити знання про червоний, синій, зелений кольори. Збагатити словник дітей словами: візок, колеса, ручка. Дидактичний матеріал: на картці намальований та вирізаний візок; ручка наклеєна. Педагог утримується від прямої підказки та підміни дій дітей власними. Втручається у самостійну діяльність дітей в разі об'єктивної необхідності.

«Автобус»

Дидактичне завдання: продовжувати вправляти дітей в умінні добирати вкладки різної форми до відповідних вирізів. Дидактичний матеріал: на картці намальований автобус, вікна та колеса вирізані. Автобус червоного кольору, колеса, вікна жовті. Дорослий допомагає дошкільникам лише у разі об'єктивної необхідності, здебільшого опосередковано, вдаючись до навідних запитань, часткових уточнень та висловлювання довіри їхнім можливостям.

«Знайди таке саме за формою»

Дидактичне завдання: вправляти дошкільників в умінні вибирати об'єкт з двох або кількох (як ускладнення) за зразком. Дидактичний матеріал: геометричні фігури (квадрат, коло, овал тощо). Експериментатор допомагає

дітям лише у разі об'єктивної необхідності, опосередковано, з допомогою навідних запитань, часткових уточнень та підбадьорення.

«Зроби доріжку»

Дидактичне завдання: вправляти дошкільників в умінні самостійно групувати геометричні фігури на дві групи, відмінні за формою. Дидактичний матеріал: геометричні фігури (трикутник та квадрат, коло та трикутник, овал та прямокутник тощо). Педагог утримується від прямих підказок та показу способу дій, словесно уточнює та емоційно підтримує.

«Овочі на тарілці»

Дидактичне завдання: вправляти дітей 4–5 років в умінні чити вкладати зображення овочів у відповідні вирізи; закріпити знання про кольори. Збагачувати словник словами: морква, огірок, помідор, редька, овочі. Дидактичний матеріал: на картці круглої форми вирізані силуети овочів. Заохочувати самостійні дії дошкільників.

«Квіти на галявині»

Дидактичне завдання: вправляти дошкільників в умінні вкладати зображення квітів у відповідні вирізи; закріпити знання кольорів. Збачувати словниці дітей словами: ромашка, тюльпан, мак, квіти. Вправляти в умінні складати речення: Квіти ростуть на галявині. На галявині вирости красиві квіти. Дорослий втручається у самостійну діяльність дітей лише у разі об'єктивної необхідності.

«Транспорт»

Дидактичне завдання: вправляти досліджуваних в умінні чити вкладати зображення транспортних засобів у відповідні вирізи. Збагачувати активний словник дошкільників словами: автобус, машина вантажна, літак, транспорт. Вправляти в умінні використовувати речення: Літак летить. Машини їдуть по дорозі. Стимулювати самостійні дії дітей.

«Хто сховався?»

Дидактичне завдання: вправляти дітей в уміннях добирати відповідні вкладки, закріпити назви звірів та місць їхніх схованок; вчити впізнавати за

частиною зображення, хто сховався. Дидактичний матеріал: на картці намальований ліс. На одному дереві вертикально вирізаний прямокутник, а зі звороту підклеєно білочку (вухка на картці). Вирізаний горизонтально прямокутник-пень, зі звороту підклеєно зайчика (вухка так само на картці). На тлі іншого дерева горизонтально вирізаний прямокутник підклеєно вовка (вуха і хвіст на картці); на тлі куща так само горизонтально вирізаний прямокутник – підклеєно лисицю (хвіст на картці). У траві горизонтально вирізаний маленький прямокутник – підклеєно їжачка (частина спинки з голочками на картці). Окремо лежать відповідні прямокутники з картону. Допомога дорослого здійснюється індивідуально, за потреби, у словесній формі.

«Знайди мотрійці будиночок»

Дидактичне завдання: продовжувати закріплювати поняття «великий», «малий». Вчити «заводити» мотрійку до будиночка відповідної величини. Вправляти дітей в умінні свідомо використовувати поняття: будинок великий, малий, мотрійка велика, мала. Вчити повторювати, а потім самостійно проговорювати речення: Мотрійки гуляють. Велика мотрійка живе у великому будинку. Мала мотрійка живе у малому будиночку. Разом з дорослим поради успіху в сенсорній діяльності.

«Прикрасимо ялинку»

Дидактичне завдання: закріпити знання про предметні іграшки, які висять на ялинці. Вчити за частковим контуром віднаходити потрібний предмет. Дидактичний матеріал: на картці розміром як альбомний аркуш намальована (наклеєна) ялинка, а на ній – контури частини іграшок. їхні зображення додаються. Дітям належить самостійно або за допомоги навідних запитань та часткових пояснень впізнати іграшки і прикрасити ними ялинку. Гра завершується висловлюванням всіма дітьми разом з дорослими радості від успіху та наближення улюбленого свята – Нового року.

Описаний вище комплекс з 12 ігор–вправ упроваджувався у педагогічну практику упродовж трьох місяців – по чотири ігри-вправи щомісяця, тобто раз та таждень.

Методи під другу педагогічну умову

Упровадження другої педагогічної умови передбало *гуманізацію цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтацію педагогів і батьків на сенсорну культуру як його результат*. З метою оптимізації процесу виховання у дошкільників сенсорної культури програмою формувального експерименту передбачалося проведення семінару–практикуму з елементами тренінгу «Виховання сенсорної культури дітей 4–5 років»

Семінар–практикум з елементами тренінгу «Виховання сенсорної культури у дітей 4–5 років»

Завдання: систематизувати знання вихователів щодо вимог до виховання у дітей 4–5 років сенсорної культури; визначити організаційно-педагогічні умови та способи сприяння переживанню дітьми радості від творчої діяльності. *Знаряддя:* атрибути для казки: квадрат, трикутник, ялинка, заєць, зроблені з картону, кольоровий папір, лист форматом А–4, фломастери, кольорові олівці, ножиці, музикальний супровід.

Експериментатор пояснює, що сьогодні вихователі разом з дітьми займатимуться іграми-вправами з сенсорного розвитку. Уточнює зміст понять «сенсорне виховання» та «сенсорна культура». Для хорошого настрою пропонує педагогам разом з дітьми пограти у гру «Комплімент» – подарувати один одному компліменти. Пояснює суть гри–вправи «Казка про фігури»: « Зараз ми будемо придумувати казку та обігрувати її. Жили–були Трикутник і квадрат (вихователь показує, діти знаходять) Вони були друзями. Почали вони грати у схованки. Трикутник сховався за ялинкою, а Квадрат почав його шукати (вихователь прикладає трикутник до ялинки, діти повторюють). Шукав-шукав – не може знайти. А коли Трикутник виглянув, то Квадрат зрозумів, чого не міг його знайти – ялинка сама є трикутником!

Раптом вони чують, як плаче заяць , вони його пожаліли і перетворили квадрат з трикутником на будиночок, в якому він сховався. Зайчик зрадів!»

Експериментатор пропонує вихователям разом з дошкільниками взяти участь у грі-вправі «Малювання кульок». На папері А-4 намальоване коло. Педагоги і діти його розмальовують, потім вирізають з кольорового паперу кульки, розміщують їх на центральній стіні, милуються зробленим, радіють спільній праці.

Ділова гра «Розвиваємо рефлексію»

Мета – вправляти вихователів в умінні аналізувати власні досягнення й прорахунки у сенсорному вихованні дошкільників. Експериментатор пропонує вихователям розділитися на дві підгрупи, пояснює, що у грі вони виконуватимуть два завдання.

Завдання1.

Кожна підгрупа отримує по декілька запитань, написаних на картках. Педагоги всередині своєї підгрупи обговорюють запитання, обмінюються думками. На підготовку відводиться 5 хвилин.

Запитання для першої команди:

- Які ігри та іграшки для розвитку зорового сприймання є у вашій групі? Як часто ви їх використовуєте?
- Які ігри та іграшки для розвитку тактильної чутливості є у вашій групі? Як часто ви їх використовуєте?
- Що легше, а що важче вдається дошкільникам у сприйнятті кольорової гама, форм і величини?
- Вкажіть «плюси» і «мінуси» наявних у вас ігор, іграшок, матеріалів. Запитання для другої команди:

- В які ігри, що розвивають сприймання, ваші діти грають на прогулянці?
- Ви надаєте перевагу іграшкам з магазину чи саморобним? Чому?
- Як впливають сенсорні іграшки на розвиток мовлення дітей?

- Назвіть іграшку, яка, на вашу думку, володіє максимальним розвивальним потенціалом .

Усі разом обговорюють отриману інформацію, дискутують, аргументують думку, узгоджують спільні рішення, визначають які ігри та матеріали найбільш ефективні для виховання у дітей сенсорної культури.

Завдання 2

На столах перед педагогами викладають: маленькі пластмасові пляшечки, камінці, квасолю, великого розміру макарони, крупу, вату, пенопласт, клаптики тканини, фольгу, кольоровий папір, яйця-«кіндерсюрпризи», горіхова шкарлупа, гарбузове насіння, шишки, різнокольорові нитки, гудзики, клей, пластилін. Кожній команді пропонується зробити по дві розвивальні іграшки своїми руками за 15 хвилин та презентувати їх, пояснити, як їх можна використати у сенсорному вихованні дітей. Усі разом обирають найбільш вдалу саморобку.

Методи під третю педагогічну умову

Для реалізації третьої педагогічної умови – *осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у ЗДО і сім'ї* проведено роботу як з педагогами, так і з батьками. Використано такі методи, засоби і прийоми роботи: семінар-практикум, батьківські збори, консультації та пам'ятки.

Експериментальна робота з педагогами

Семінар-практикум «Осучаснюємо технології сенсорного виховання»

Стрімкий розвиток сучасних освітніх технологій актуалізує необхідність використання нових технологій у сенсорному розвитку дошкільників. Це тим більш важливо, що зафіксовано недостатність знань вихователями конкретних характеристик діяльності з метою підвищення ефективності процесу сенсорного виховання.

Доцільно збагатити і поглибити зміст цього процесу, що передбачає вправління дошкільників в широкій орієнтації у широкому середовищі. Цьому сприятиме інтеграція різних видів діяльності – музичної, візуальної,

мовленнєвого спілкування, найпростіші трудові доручення. У нагоді стане навчання дошкільників сенсорним діям з різними видами інформаційних заходів. В ході цих видів діяльності дитина орієнтується на властивості предметів, навчається враховувати їх значення в житті.

Ефективність сенсорної діяльності зростає за умови оволодіння дітьми узагальненими знаннями і вміннями з орієнтації в оточуючій дійсності, виконання специфічних дій з обстеження предметів різного кольору, форми, величини. Особливо цінними є загальні методи обстеження певного роду якостей, які можуть бути використані для розв'язання аналогічних проблем. Головне завдання педагога – зацікавити дитину чимось новим і корисним, стимулювати її власну активність, сприяти емоційній залученості у розвивальні ігри.

Заслуговує на використання конструкторів LEGO DАСТА. Цей матеріал характеризується широким спектром опцій, універсальністю, передовими технічними й естетичними характеристиками. Завдяки використанню цієї технології у дитини розвиваються:

- пам'ять (дидактична гра «Пригадай і збери»);
- увага (дидактична гра «Що змінилося?»);
- сенсорні еталони – колір, форма, величина (дидактичні ігри «Ланцюжок», «Двійники», «Башта»);
- пізнавальний інтерес (дидактична гра «Що це?»)
- мовлення (дидактична гра «Вигадка»).

Методикою з використанням конструкторів LEGO DАСТА продуктивно займається Л. Комарова. Вона розробила систему роботи з «Моделювання об'єктів реального світу засобами конструкторів LEGO DАСТА. Її мета розвинути здібності дітей з наочного моделювання, вміння аналізувати предмет, виділяти його характерні особливості, основні функціональні частини, встановлювати зв'язок між їх призначенням і будовою. Завдяки використанню цих конструкторів дитина навчається

планувати процес створення власної моделі і брати участь у спільному проєкті; збагачується її конструктивна уява й здатність будувати за зразком дорослого, за картками з моделями, що додаються до конструктора, за власним задумом.

Сильно впливає на процес сенсорного розвитку дошкільників так звана Сенсорна кімната. Робота в ній проводиться як з групами дітей, так і індивідуально. Заняття в Сенсорній кімнаті розширюють життєвий досвід дитини, збагачують її чуттєвий досвід, позитивно впливають на формування впевненості в собі, вдосконалюють предметно-практичну діяльність й зорово-моторну координацію.

Варто пам'ятати : усі справи в організованій діяльності виявляться корисними лише за умови, що дитина схоче ними займатися. Примус й наполягання не тільки неефективні але й шкідливі. Завдання дорослого полягає у тому, щоб доброзичливо заохотити, запропонувати дошкільнику зайнятися привабливою грою, допомогти йому виконати завдання самостійно.

Пам'ятка «Оптимізація сенсорного виховання дошкільників»

Сенсорний розвиток дитини дошкільного віку є запорукою гармонійного входження у широкий світ, успішного здійснення нею різних видів діяльності, формування здібностей. Тому процес сенсорного виховання має планомірно й систематично включатися у всі моменти життя дитини..

Важливо:

- вчити дошкільників уважно роздивлятися предмети, доступні охоплювати обома руками, обводити пальцем то однієї, то іншої руки;
- упродовж дня варто багаторазово називати дітям різні властивості предметів, якими вони найчастіше займаються (колір, форма, величина, матеріал);

- важливо заохочувати дитину до спостереження, формувати інтерес до предметів оточуючої дійсності, супроводжувати спостереження та дії з ним позитивними емоціями;
- супроводжувати процес споглядання словесним коментарем, сприяти запам'ятовуванню дошкільниками назв властивостей, якостей, функціонального призначення предметів найближчого оточення;
- під час обстеження вправляйте дитину в умінні діяти у певній послідовності, організуйте перцептивне сприйняття предметів і об'єктів за продуманим планом;
- в процесі сприймання включайте рухи обох рук дошкільника, звертайтеся з проханням провести рукою по контуру, окреслити його;
- закріплюйте отримані під час обстеження знання у виконавській діяльності – малюванні, ліпленні, аплікації, конструюванні;
- заохочувати прояви самостійності дитини та бажання поділитися з іншими своїми враженнями;
- частіше звертайтеся до дошкільників із запитаннями, схвалюйте за правильні відповіді;
- збагачуйте і насичуйте предметний світ дитини, урізноманітнюйте його, стимулюйте її бажання познайомитися з довкіллям ближче.

Усе перераховане сприятиме формуванню сенсорної культури дітей 4–5 років.

Експериментальна робота з батьками

На етапі формування застосовано такі методи, форми і прийоми роботи з представниками родин: консультації, пам'ятки, нетрадиційна форма батьківських зборів.

Консультації для батьків

Для батьків проведено дві консультації : «Сенсорний розвиток: суть та

завадання», «Створення вдома предметно – розвивального середовища»,

Консультація 1. «Сенсорний розвиток: суть та завадання»

Сенсорний розвиток – це розвиток сприймання дошкільника і формування уявлень про властивості предметів і явищ оточуючого світу. Сенсорне виховання спрямоване на навчання дитини точному, повному і диференційованому сприйняттю предметів довкілля в їх різноманітності та залежностях. Сприймання відбувається за участі усіх органів відчутті – очей, вух, рецепторів шкіри, рота, носа.

Навчати дітей розрізняти властивості предметів не зовсім вірно, необхідно навчати їх визначати відносини виділених властивостей даного предмету до властивостей інших предметів. Для цього існують сенсорні еталони, з допомогою яких можна порівнювати предмети між собою.

Сенсорний еталон – це загальноприйняті зразки зовнішніх властивостей предметів. До *еталонів кольору* відносяться свім кольорів спектру; до *еталонів форми* – геометричні фігури, до *еталонів величини* – метрична система мір, до *еталонів смакового сприйняття* – чотири основні – солоний, солодкий, кислий і гіркий. Забезпечити засвоєння ошкільниками сенсорних еталонів означає сформувати у них уявлення про основні різновиди кожної властивості предмета. Для того, щоб дитина почала засвоювати сенсорні еталони та способи обстеження, її слід до цього готувати, вправляти у необхідних уміннях.

Сенсорний розвиток формує в дитини спостережливість, готує до реального життя, позитивно впливає на розвиток естетичних почуттів, є основою для розвитку уяви, уваги, пам'яті; забезпечує можливість оволодівати новими способами предметно-пізнавальної діяльності; розширює активний словник дітей. Дитина має послідовно оволодіти уявленням про існування в реальному світі об'єктів, доступних для обстеження, образно-символічних та нормативно-знакових матеріалів. Для самостійної діяльності дошкільників потрібний великий асортимент матеріалів.

Консультація 2. «Ігри і вправи для сенсорного розвитку дитини».

Батьки можуть використати з метою сенсорного виховання різноманітні ігри та заняття. Наводимо приклади декількох з них.

Гра «Що вміють мої руки?»

Дорослий ставить дитині декілька запитань, на які вона має відповісти словами та показати відповідну дію. Перелік запитань:

- Що роблять твої руки, коли ти нас зустрічаєш?
- Що роблять твої руки, коли ми прощаємося?
- А якщо хочемо показати оленя?
- А якщо виконуємо роль зайця?
- А як гріють на скрипці?
- А як стукають у двері долонькою?
- А як показати, якщо слід мовчати?
- А як можна погрозити пальцем?
- А як можна долонькою себе похвалити?

Схваліть дитину, якщо їй вдалося впоратися з усіма ігровими ролями, заспокойте, що спіткала невдача, поясніть, що і дорослі на помилках вчаться.

Заняття «Копіюємо зображення»

Для його проведення приготуйте альбом або окремі листи з графічними образами можливих поробок, на які дитина може орієнтуватися під час планування своєї роботи. Адже дітям дошкільного віку подобається не лише творити за власним задумом, але і копіювати. Така робота привчає до аналізу цілого і його складових частин, орієнтуватися у просторі паперу, виділяти напрям ліній, вправляти руку у тонких рухах. Дитині можна запропонувати такі варіанти копіювання (один варіант на одному занятті):

- відтворити образ за опорними точками;
- відтворити образ по клітинах;
- відтворити заданий елемент у готовому контурі;

- прирощення характерних деталей до геометричного контуру, яке перетворює його у знайоме зображення *(овал – у птаха, людину, тваринку).

Пам'ятка для батьків

«Створюємо вдома предметно-розвиваюльне середовище.»

Для розвитку у дитини дошкільного віку чуттєвого сприйняття світу, для розвитку її пізнавальної активності важливо створити вдома сприятливе предметно-пізнавальне середовище. Декілька порад щодо його створення:

- бажано, щоб дошкільника оточували іграшки з різних матеріалів – дерева, каміння, глини, металу, різних за фактурою тканини тощо;
- надавати перевагу варто природним матеріалам і об'єктам;
- велику роль у сенсорному розвитку відіграють ігри з піском і водою (можливість пересипати, переливати);
- стануть у нагоді іграшки, що рухаються;
- необхідні іграшки для побудови ряду за зростанням і спаданням за величиною;
- саморобні предмети;
- природний матеріал (ягоди, горіхи, каштани, шишки, палички тощо) та різні побутові предмети (банки, наповнені горохом, кісточками, гудзиками);
- конструктори і мозаїка;
- різноманітні зображувальні матеріали;
- іграшки контрастної величини, різної форми і кольору;
- ємності, з якими можна проводити прямі і зворотні дії (покласти – дістати, насипати-висипати тощо);
- внижки з великими предметними картинками.

П.Батьківські збори

«Сенсорика як засіб розвитку розумових здібностей дітей 4–5 років»

Мета – розширити і збагатити уявлення батьків про сенсорне виховання дошкільників. Завдання: ознайомити батьків з практичним матеріалом, який сприяє сенсорному вихованню дітей 4–5 років, формує вміння сприймати, розрізняти, називати різні кольори, форми і величини предметів; укріплювати співпрацю сім'ї і педагогічного колективу. Проводиться у формі практикуму.

Вихователь пояснює, що в житті дитина стикається з різноманіттям кольорів, форм, величин, з різними властивостями предметів. Щоб вона добре орієнтувалася в оточуючому світі, вона має оволодіти сенсорними знаннями і вміннями. Чотирічна дитина вже володіє елементарним досвідом розпізнавання основні властивості предметів найближчого оточення.

Педагог звертає увагу членів родин на важливість оволодіння дітьми вказаного віку сенсорними еталонами – стійкими, закріпленими у мовленні уявленнями про кольори, основні геометричні форми і величини. Поступово дітей навчають розрізняти не лише кольори, а відтінки; співставляти варіанти геометричних форм, правильно обстежувати предмети, застосовуючи різні руки.

Основне завдання сенсорних дидактичних ігор – накопичення різноманітного сенсорного досвіду, який на наступних вікових етапах та різних видах діяльності дозволить систематизувати накопичені знання, набувати нових, застосовувати здобуте на заняттях у повсякденному житті. Вихователь пропонує батькам поміркувати над тим, які дидактичні сенсорні ігри є у них вдома; як часто вони використовують їх у спільній з дитиною діяльності.. Разом з вихователем батьки обговорюють свої відповіді, запитують про вимоги до організації вдома занять з сенсорного виховання.

Вихователь радить:

- під час проведення дидактичних ігор слід використовувати коротку, але чітку інструкцію;

- не слід відволікати дітей зайвими словами, заскладними висловлюванням, бурхливими емоційними реакціями від виконання завдання;
- доцільно пропонувати дошкільнику запам'ятати і самостійно використати назви кольорів, геометричних форм, величин;
- бажано не втручатися передчасно у діяльність дитини, не контролювати кожний її крок, давати їй право на помилку, уникати прямих підказок;
- важливо висловлювати довіру можливостям сина (доньки), заохочувати впевнену поведінку, емоційно її підтримувати;
- варто завершити гру висловлюванням радості від досягнутого успіху.

Вихователь пропонує батькам відправитися у мандрівку у країну Сенсорика, разом зупинятися на декількох зупинках, придумати їм назви, які відповідають напряму сенсорної грамотності дитини (Колір, Форма, Величина). У ході інтерактивного обговорення члени родини обігрують запропоновані вихователем сценарії проведення часу на кожній «зупинці». Коли «поїзд» дістанеться кінцевої зупинки», вихователь з батьками підводять підсумок зустрічі, уточнюють, що нового вони дізналися, якими вміннями збагатилися. Запропонувати батькам вдома разом з дітьми виготовити саморобну іграшку і взяти участь у конкурсі.

Усі схарактеризовані вище методи, форми і засоби роботи з дошкільниками, вихователями базового ЗДО та батьками оптимізують процес виховання у дітей 4–5 років сенсорної культури. Оцінка ефективності розробленої на етапі формування системи експериментальної роботи наводиться у наступному підрозділі.

3.3. Оцінка ефективності формувального експерименту

З метою оцінки ефективності педагогічних умов та методів формування у дітей 4–5 років уміння орієнтуватися у кольорах, формах та величині предметів оточуючої дійсності було проведено контрольний експеримент. Його учасниками були усі дошкільники, вихователі базового ЗДО та батьки вихованців. В ході контрольного зрізу використано основні методи констатувального експерименту. Це уможливило порівняння даних сенсорної вихованості дошкільників на початковому та завершальному етапах роботи.

У процесі порівняння даних констатувального та контрольного експериментів по когнітивному компоненту сенсорного розвитку встановлено, що система уявлень дітей 4–5 років про кольори, геометричні форми та величину завдяки розробленим на етапі формування методам та упровадженям у практику педагогічним умовам суттєво збагатилася, знання закріпилися, набули більшої чіткості й стабільності. Це підтверджується даними повторного виконання дошкільниками комплексу дидактичних ігор-вправ.

З'ясувалося, що половина досліджуваних 4–5 років самостійно (50 %) і за незначної допомоги експериментатора (40 %) правильно знаходили і називали основні кольори, геометричні фігури та предмети контрастної величини. Водночас встановлено, що 10 % дітей дошкільного віку плуталися під час визначення сенсорних еталонів, проте за допомоги педагога спромоглися правильно відповісти на поставлені запитання.

Порівняння даних щодо емоційного компонента сенсорного розвитку засвідчили здебільшого позитивне ставлення дошкільників до завдань сенсорної спрямованості, їх результатів та до самих себе як їх виконавців. Це відбулося завдяки проведеній на етапі формування виховній роботі з дітьми, вихователями та батьками, яка спрямовувала на активізацію свідомості, спонукання до самостійного виконання сенсорних завдань.

З'ясувалося, що переважна більшість дошкільників характеризувалася під час виконання експериментальних завдань позитивним настроєм, зацікавленим ставленням до виконуваної діяльності, задоволенням собою (70%). В той же час близько третини дітей вирізнялися певною скутістю дій, настороженістю, обережністю, побоюванням помилитися. Це засвідчує сформованість у цієї категорії дітей залежності від підтримки і допомоги дорослого, звички виконувати їхні розпорядження. Це стосується переважно дітей, які виховуються у сім'ях з авторитарним стилем виховання. Звільнення дошкільників від цієї звички вимагає тривалої виховної роботи, спрямованої на підтримку довіри до себе, вміння себе шанувати та пишатися досягненнями.

Особливу увагу під час проведення контрольного експерименту було приділено порівнянню даних по поведінковому компоненту сенсорного розвитку дітей 4–5 років. В ході аналізу даних щодо здатності дітей виявляти самостійність, вміння звертатися до дорослого по допомогу лише у випадку об'єктивної необхідності, контролювати та регулювати свої сенсорні дії виявлено суттєве, хоча й менше за попередні компоненти сенсорного розвитку, показники. Зафіксовано, що кількісний склад представників високого рівня сенсорної вихованості (культури) зріс на 10 %, достатнього – на 15 %. За рахунок цього відповідно зменшилася кількість дошкільників середнього рівня сенсорної культури (на 20 %) та низького – на 5 %.

Наведені дані дозволяють говорити про таке:

- по-перше, на контрольному етапі у дошкільників завдяки розробці й упровадженню у педагогічну практику системи формувальних впливів, адресованих дітям, педагогам і батькам, зафіксоване загальне підвищення рівня знань про сенсорні еталони, емоційно-ціннісного ставлення до даного напряму діяльності, до себе як виконавця сенсорної діяльності та зросло вміння виконувати дидактичні завдання самостійно і самостійно або за нагадування дорослого доводити розпочату роботу до успішного завершення.

• По-друге, встановлено, що зростання обсягу та чіткості знань дітей про основні кольори, геометричні форми та контрастні величини, а також забезпечення позитивного ставлення досліджуваних до сенсорної діяльності піддавалися виховним впливам легше, ніж зміна звичного стилю поведінки і діяльності. Це засвідчує необхідність у подальшому приділити вказаному напрямку роботи з сенсорного виховання дітей 4–5 років більше уваги і виділити на вказаний напрям педагогічної діяльності більше часу.

Узагальнення даних контрольного зрізу по кожному з трьох визначених компонентів сенсорної вихованості (культури) дошкільників – когнітивному, емоційно-ціннісному і поведінковому дозволяють шляхом розрахування середніх арифметичних по кожному з них визначити остаточний розподіл дошкільників за рівнями сенсорної вихованості (сформованості сенсорної культури) після проведення формувального експерименту. Порівняльні дані констатувального і контрольного етапів роботи дозволяють визначити динаміку змін, що відбулися завдяки упровадженню на етапі формування розробленої системи педагогічних умов і методів оптимізації процесу сенсорного виховання дошкільників. Інформацію про це представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Динаміка змін у рівнях сенсорної вихованості (сформованості сенсорної культури) дітей 4–5 років

Рівні сенсорної вихованості (сенсорної культури)	Кількісний склад на констатувальному етапі (у %)	Кількісний склад на контрольному етапі (у %)	Динаміка змін (у%)
<i>Високий</i>	20	30	+10
<i>Достатній</i>	25	40	+15
<i>Середній</i>	40	20	– 20
<i>Низький</i>	15	10	–5

Детальніший аналіз наведених у таблиці 3.2 порівняльних даних кількісного розподілу досліджуваних 4–5 років на рівні сенсорної вихованості, яка засвідчується сформованістю їхньої сенсорної культури дозволяють зробити декілька узагальнень. До основних з них відносимо:

1. В цілому система формувальних впливів виявилася ефективною і позитивно позначилася на усіх показниках сформованості критеріїв і компоненті.
2. Найбільш суттєво змінився кількісний склад середнього рівня сенсорної вихованості за рахунок перенесення чверті групи дошкільників на вищі рівні сенсорної культури.
3. Найменші зміни відбулися у кількісному складі дітей, віднесених до низького рівня сенсорної культури. Це пояснюється консервативністю звичок і установок даної категорії дітей та їхніх батьків щодо залежності дітей даного віку від вимог та опіки дорослих.

Вказані узагальнення дозволяють говорити про те, що в цілому система формувальних впливів, адресованих дітям 4–5 років, виявилася ефективною, позитивно позначилася на усіх компонентах сенсорної вихованості досліджуваних – знаннях, ціннісному ставленні до вказаного напрямку розвитку дитини як особистості, менше – на навичках адекватної поведінки у ситуаціях, які містили для них певну складність. Встановлено, що досліджувані даної вікової групи легше сприймали нову для себе інформацію, ніж були здатні змінити звичну практику поведінки. Щоб суттєво змінити стиль їхньої поведінки під час виконання сенсорних завдань, необхідно приділити даному напрямку роботи триваліший період часу.

Порівняння даних щодо знань, ставлення та поведінки дорослих до сенсорного виховання дітей 4–5 років життя на етапах констатації та контролю дозволяє схарактеризувати зміни, що відбулися:

– в цілому усі вихователі базового ЗДО та понад половини батьків після формувального експерименту змогли чітко визначити суть та завдання

сенсорного виховання дітей 4–5 років. Відповіді педагогів характеризувалися більшою чіткістю, аргументованістю та впевненістю;

– завдяки формувальним впливам вдалося переконати усіх дорослих учасників експерименту у важливості сенсорної культури й позитивного ставлення до неї педагогів і батьків для уміння дошкільників пізнавати навколишній світ, орієнтуватися у ньому, використовувати у різних видах діяльності сенсорні еталони;

– найскладніше піддавалися виховним впливам поведінкові реакції дорослих: на контрольному етапі зафіксовано, що навіть після упровадження у педагогічну практику базового ЗДО розроблених умов та методів оптимізації процесу сенсорного виховання залишилось 25 % педагогів та близько половини представників родин, які передчасно втручаються у сенсорну діяльність дошкільників, надмірно опікають, контролюють та приписують їм необхідні дії, підказують та показують правильний спосіб дій. Цим самим вони гальмують та утруднюють процес розвитку у дітей 4–5 самостійності, уміння регулювати та контролювати власну діяльність, виробляють звичку поводитися залежно від допомоги інших.

Зміна вказаних установок потребує тривалої, систематичної та паралельної роботи з дошкільниками, батьками та вихователями, спрямованої на розвиток у дітей уміння діяти автономно, ініціювати конструктивні дії, перевіряти їх ефективність, вносити, за необхідності, корективи, знаходити і виправляти помилки, зберігати оптимістичний настрій. Батьків необхідно вправляти в уміннях утримуватися від передчасного втручання у сенсорну діяльність дитини, уникати підказок і прямого показу способу дій, емоційно підтримувати, а не дратувати та пригнічувати своїх синів і доньок.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в цілому система формувальних впливів виявилася ефективною, позитивно позначилася на усіх показниках сенсорної культури досліджуваних та методах керівництва їхньою сенсорною діяльністю у закладі дошкільної освіти та сім'ї.

Висновки до розділу III

У розділі обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу сенсорного виховання дітей 4–5 років в умовах суспільного та сімейного виховання. До них віднесено: вправлення дітей 4–5 років в умінні виявляти у сенсорній діяльності доступну віку самостійність; гуманізацію цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтацію педагогів на сенсорну культуру як його результат; осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти і сім'ї.

Схарактеризовано методика формувального експерименту, яка передбачала активну участь в експерименті дошкільників, вихователів ЗДО та батьків вихованців. Основними методами експериментальної роботи з дошкільниками визначено дидактичні ігри-вправи, а з дорослими – семінари-практикуми, тренінги, консультації, пам'ятки та батьківські збори.

Визначено позитивну динаміку змін у вихованні у дітей 4–5 років життя сенсорної культури; схарактеризовано зміни в системі уявлень дітей і системі знань дорослих про суть, завдання і значення сенсорної вихованості в дошкільні роки; зазначено, що суттєво покращалися характеристики емоційно-ціннісного ставлення до завдань сенсорної спрямованості дітей, вихователів і батьків; підкреслено, що найбільш важко зазнавали змін стиль поведінки та усталені звички дорослих надмірно опікувати й контролювати сенсорну діяльність дітей, надавати їм прямі підказки та підміняти власними діями їхні.

Дані контрольного експерименту в цілому дозволяють ефективно оцінити систему формувальних впливів, зокрема упроваджених у практику діяльності ЗДО педагогічних умов та методів оптимізації сенсорного виховання, як ефективну.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано практичне розв'язання проблеми сенсорного виховання дітей 4–5 років у умовах суспільного і сімейного виховання.

Результати проведеного дослідження засвідчили розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких *висновків*:

1. Визначено стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії. На основі аналізу філософських, психологічних та педагогічних джерел обґрунтовано актуальність проблеми сенсорного виховання дітей дошкільного віку з огляду на зміни сучасних сенсорних еталонів; на особливості «нових» дітей, що живуть в умовах інтенсивного інформаційного соціуму; завдяки появі інноваційних технологій сенсорного виховання дошкільників.

З'ясовано суть понять «сенсорне виховання» та «сенсорна вихованість». Під сенсорним вихованням розуметься цілеспрямований процес розвитку і вдосконалення сенсорних процесів – відчуттів, сприймань і уявлень. Зміст сенсорного виховання включає коло властивостей і якостей, відносин предметів і явищ, сенсорних еталонів, способів обстеження, якими має оволодіти дитина 4–5 років. Сенсорна вихованість засвідчується сенсорною культурою як проявленими у сенсорній діяльності дошкільників необхідними знаннями, ставленнями та вміннями.

Визначено, що суспільне і сімейне виховання виступає важливим чинником сенсорного виховання дітей дошкільного віку. Схарактеризовано роль ігрової діяльності у формуванні сенсорної культури дітей 4–5 років, виділено особливе значення у цьому процесі дидактичної гри, що має пізнавальну спрямованість.

2. Визначено критерії, показники та компоненти сенсорної вихованості дитини 4–5 років життя. До основних критеріїв віднесено: адекватність знань дошкільниками сенсорних еталонів, позитивне ставлення до сенсорної

діяльності, самостійність та саморегуляція сенсорної діяльності. Компонентами сенсорної культури виступили когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. З врахуванням кожного з означених компонентів розроблено комплексну методику діагностики міри розвитку у досліджуваних знань, емоційно-ціннісного ставлення та умінь діяти самостійно та регулювати власну сенсорну діяльність.

Базуючись на вказаних критеріях і компонентах, виділено чотири рівні сенсорної вихованості дітей 4–5 років життя високий, достатній, середній та низкий. До високого рівня сенсорної вихованості віднесено 20 % досліджуваних, до достатнього – 25 %, до середнього – 40 %, до низького – 15 %. Констатовано, що лише 45 % дошкільників володіють високим і достатнім рівнями знань, ставлення і поведінки під час виконання дидактичних завдань.

3. Констатовано, що ставлення до сенсорного виховання педагогів і батьків суттєво впливає на сенсорний розвиток дошкільників. Встановлено, що педагоги краще за батьків орієнтуються у суті, завданнях та методиках сенсорного виховання. Водночас з'ясувалося, що чверті педагогів та понад половині батьків бракує умінь не втручатися передчасно у процес сенсорної діяльності дитини, утримуватися від прямих підказок, надмірного контролю та показу способів дій.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність трьох педагогічних умов оптимізації виховного процесу – вправлення дітей 4–5 років в умінні виявляти у сенсорній діяльності доступну віку самостійність; гуманізацію цілей і принципів сенсорного виховання дошкільників, орієнтацію педагогів на сенсорну культуру як його результат; осучаснення технологій сенсорного виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти і сім'ї. Під кожен з означених педагогічних умов розроблено методику оптимізації процесу сенсорного виховання дошкільників у ЗДО та сім'ї.

З'ясовано, що завдяки розробленій системі виховання суттєво зросли показники сенсорної культури досліджуваних. Так, кількість представників високого рівня сенсорної вихованості налічував 30 % (зріс на 10 %), достатнього – 40 % (зріс на 15 %) кількість дошкільників, віднесених до середнього рівня вихованості сенсорної культури налічував 20 % (зменшився на 20 %), а низького – 10 % (зменшився на 5 %). В цілому зросли показники позитивного ставлення до сенсорного виховання батьків. Водночас залишається актуальним вправлення дорослих в умінні управляти самостійною сенсорною діяльністю дітей 4–5 років. Таким чином, гіпотезу підтверджено, завдання дослідження розв'язано.

Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми сенсорного розвитку дітей дошкільного віку. Перспективними напрямками подальшої роботи є забезпечення наступності у сенсорному вихованні дітей раннього і молодшого дошкільного віку; потребує розробки методичне забезпечення вказаного напрямку роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтхауз Д., Дум Е. Цвет – форма – количество: опыт работы по развитию познават. способностей детей дошкол. возраста / рос. пер. с нем. под ред. В.В. Юртайкина. Москва: Просвещение, 1994. 64 с.
2. Ананьев Б. Г. Теория ощущений. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. С. 94–95.
3. Артемова Л. В. Колір. Форма. Величина. Число. Київ: Томіріс, 1997. 176 с.
4. Афанасьева С. М. Воспитание сенсорной культуры в ДОУ. *Образовательные проекты “Совёнок” для дошкольников*. 2013. № 7. URL: <http://www.kids.covenok.ru/issue/130262.htm>.
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. Київ, 1999. URL: <http://osvita.ua/school/upbring/742>
6. Бельская З. В. О воспитании сознания в педагогической концепции М. М. Манасеиной. *Актуальные вопросы современной педагогики: материалы IV междунар. науч. конф.* (г. Уфа, ноябрь 2013 г.). Уфа: Лето, 2013. С. 26–29. URL: <http://www.moluch.ru>
7. Богуш А. М., Орланова Н. П. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: навч. посіб. / ред. А. М. Богуш. Київ: Вища школа, 1992. 414 с.
8. Боднар В. І., Ильченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі: навчальний посібник. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 354 с.
9. Буре Р. С. Социально-нравственное воспитание дошкольников. Для занятий с детьми 3–7 лет. Москва: Мозаика–Синтез, 2014.
10. Буторина М., Хилтунен Е. Монтессори – материал: Школа для малышей. Москва: Мастер, 1992. 80 с.
11. Венгер Л. А., Агаева Е. Л., Венгер Н. Б. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / ред. Л. А. Венгера. Москва: Педагогика, 1986. 226 с.

12. Венгер Л. А. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет: кн. для воспитателей дет. сада / Л. А. Венгер, Э. Г. Пилюгина, Н. Б. Венгер; ред. Л. А. Венгера. Москва: Просвещение, 1988. 144 с.
13. Войлокова Е. Ф. Сенсорное воспитание дошкольников с интеллектуальной недостаточностью: учебно-методическое пособие. Санкт-Петербург: Каро, 2005. С. 4–6.
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 22.
15. Гребенщикова Е. А. История зарубежной дошкольной педагогики. 2-е изд., доп. Москва: Просвещение, 1986. С. 22–25.
16. Державна національна програма Освіта. Україна ХХІ століття. *Освіта*. 1993. № 44–46. URL: <http://www.uazakon.com>
17. Дитина: програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна, О.Л. Богініч та ін. 3-тє вид., доопрац. та доповн. Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2012. 492 с.
18. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма / К. Л. Крутій (наук. кер.) та ін. Запоріжжя: ЛППС, 2011. 188 с.
19. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
20. Дмитриева В. Г. Методика раннего развития Марии Монтессори. От 6 месяцев до 6 лет. Москва: Эксмо, 2015. 224 с.
21. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. С. 145.
22. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. / ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва: Педагогика, 1986. Том I Психическое развитие ребенка. 318 с.
23. Зязюн І. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. АПН України. Частина 2. Харків: ОВС, 2002. С. 28–44.
24. Зязюн І. Енциклопедія освіти, 2008. С. 439–441.

25. История зарубежной дошкольной педагогики: Хрестоматия: учебное пособие / Н. Б. Мчелидзе и др. 2-е изд., доп. Москва: Просвещение, 1986. 464 с.
26. Кононко Е. Л. Чтобы личность состоялась. Київ: Радянська школа, 1991. 221 с.
27. Кривоніс Л. М. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 5–6 (7) років Харків: Ранок, 2012. 256 с.
28. Кривоніс Л. М., Дроботій О. Л., Ачкасова В. М. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. 3–4 роки. Харків: Ранок, 2012. 240 с.
29. Логинова В. И., Саморукова П. Г. Дошкольная педагогика. Москва: Просвещение, 1988. 269 с.
30. Мазаракі І. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. АПН України. Частина 2. Харків: ОВС, 2002. С. 17–27.
31. Монтессори М. Дом ребенка. Метод научной педагогики / перевод С. Займовский; ред. Е. А. Хилтунен. Москва: Астрель, 2005. 272 с.
32. Морозова О. Дошкольный возраст: сенсорное развитие и воспитание. *Дошкольное воспитание*. 1993. № 5. С. 54–55.
33. Особливості змісту вальдорфської педагогіки. URL: <http://textbooks.net.ua/>
34. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 431 с. (Альма–матер). Бібліогр.: с. 429–431. укр.
35. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Каравела, 2007. 576 с.
36. Пілюгіна Е. Г. Сенсорні здібності малюка. Розвиток сприйняття кольору, форми та розміру в дітей від народження до трьох років / пер. з рос. мови Е. Г. Пілюгіна. Харків: Ранок, 2007. С.1–3.
37. Плеханов А., Морозова О. Создатель детского сада и основоположник дошкольной педагогики. *Дошкольное воспитание*. 1995. № 7. С. 64–67.

38. Плеханов А., Морозова О. М. М. Манасейна: сенсорное развитие и воспитание детей дошкольного возраста. *Дошкольное воспитание*. 1995. № 7. С. 31–35.
39. Поддьяков Н. Н., Аванесова В. Н. Сенсорное воспитание в детском саду: пособие для воспитателей / ред. Н. Г. Поддьякова, В. Н. Аванесовой. Москва: Просвещение, 1981. 192 с.
40. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.
41. Поніманська Т. Дошкільне виховання: науковом методичний журнал для педагогів і батьків / Міністерство освіти і науки України. Київ: Світич, 1931. ISSN 0321–1401. Виходить щомісячно 2014 р. N 9
Гуманізація освіти: радимося з Василем Сухомлинським
42. Педагогическая деятельность и теория Фридриха Фребеля / С. А. Жданов. URL: <http://www.gala-d.ru/parts/1086-part5.htm>
43. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 264 с.
44. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку “Впевнений старт” / авт. кол. Андрієтті О. О., Голубович О. П. та ін. Київ, 2010. 54 с.
45. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Київ: Академвидав, 2011. 384 с. (Серія “Альма-матер”).
46. Сорокова М. Г. Система М. Монтессори. Теория и практика: учеб. пособ. Москва: Академия, 2003. 384 с.
47. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей раннього віку. Харків: Основа, 2014. С. 10–14.
48. Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста). Москва: Просвещение, 1981. 111 с.
49. Тихеева Е. И. Игры и занятия малых детей. 2-е изд. Москва: Просвещение, 1965. 119 с.

50. Урбанович Л. Н. М. М. Манасеина о цели и назначении воспитания. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2013. № 4. С. 89–101.

51. Усова А. П. Обучение в детском саду / под ред. А. В. Запорожца. 3-е изд., испр. Москва: Просвещение, 1981. 175 с.

52. Усова А. П., Запорожец А. В. Педагогика и психология сенсорного развития и воспитания дошкольника. *Теория и практика сенсорного воспитания в детском саду* / ред. А. П. Усовой, Н. П. Сакулиной. Москва, 1965. С. 7.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

1. Як ви визначаєте міру сенсорного розвитку дошкільників?
2. Скільки дітей вашої групи володіють доступним віку сенсорним еталоном:
 - лічені діти
 - приблизно третина
 - близько половини
 - більшість
 - усі діти
3. Який відсоток дошкільників характеризується високою пізнавальною активністю?
4. Що у дошкільників розвинене краще, а що – гірше:
 - зір
 - слух
 - нюх
 - дотик
 - смак?
5. Більшість дітей вашої групи ставляться до дослідницької діяльності:
 - з інтересом, із захопленням
 - стримано, обережно
 - з побоюванням помилитися, з бажанням уникнути її
 - байдуже
6. Що дітям вдається легше, а що складніше:

- співвідносити сенсорний еталон з конкретним предметом;
- порівнювати предмети між собою, аналізувати їх властивості;
- групувати, систематизувати предмети за певними характеристиками;
- знаходити предмети за ознаками та назвами;
- називати предмети відповідно до їх характеристик (кольору, величини, форми, смаку);
- прогнозувати майбутні дії з предметами?

7. Які методи, форми роботи з сенсорного розвитку дошкільника ви використовуєте у своїй роботі?

8. Які з них вважаєте найбільш ефективними?

Додаток Б

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Як ви розумієте зміст поняття «сенсорний розвиток дошкільника»?
2. Наскільки важливо для вашої дитини оволодіти умінням розпізнавати предмети за кольором, величиною, формою, смаком?
3. Що у вашої дитини розвинене краще, а що – гірше:
 - зір
 - слух
 - нюх
 - дотик
 - смак?
4. Пізнавальна активність у вашої дитини розвинена:
 - добре;
 - посередньо;
 - погано?
5. Ваша дитина ставиться до дослідницької діяльності:
 - з інтересом, із захопленням
 - стримано, обережно
 - з побоюванням помилитися, з бажанням уникнути її
 - байдуже
6. Що вашій дитині вдається легше, а що складніше:
 - співвідносити сенсорний еталон з конкретним предметом;
 - порівнювати предмети між собою, аналізувати їх властивості;
 - групувати, систематизувати предмети за певними характеристиками;
 - знаходити предмети за ознаками та назвами;
 - називати предмети відповідно до їх характеристик (кольору, величини, форми, смаку);
 - прогнозувати майбутні дії з предметами?
7. Які методи, форми роботи з сенсорного розвитку дошкільника ви використовуєте вдома?
8. Які з них вважаєте найбільш ефективними?